

TEMEL DİNAMİKLERİ AÇISINDAN FÜTÜVVET VE AHİLİĞİN KUR'ÂNÎ REFERANSLARI*

Muhammed Bahaeddin YÜKSEL**

Özet

Fütüvvet ve Ahilik teşkilatları, Kur'ân ve Sünnet'te yer alan ahlâkî esasları temel almış iki kurumdur. Bu teşkilatların esaslarını belirleyen fütüvvetnâmeler incelendiğinde, Fütüvvet ve Ahiliğin Kur'ân ve sünnetten beslenen oluşumlar olduğu bariz bir şekilde görülebilir. Bu teşkilatlar, kendisine mensup olan üyelerden Kur'ân'ın ahlâkî ilkelerine ve onun pratiği olan Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetine bağlı kalmalarını, adâlet, iffet, kardeşlik ve merhamet gibi Kur'ânî ilkeleri bir yaşam tarzı olarak benimsemelerini istemiştir. Bu teşkilatlar, gerek Anadolu'nun Türklere yurt edinilmesinde ve gerekse buldukları beldelerin İslâmlaşmasında fevkalâde önemli hizmetler yürütmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, Fütüvvetnâme, Ahi, Ahilik, Kur'ân.

The Qur'anic References of Futuwah and Akhi Organization in terms of Basic Dynamics

Abstract

Futuwah and Akhi organizations are the two institutions based on the moral principles expressed in the Qur'an and the Sunnah. When examining the Futuwahnamahs which determines the principles of these organizations, it can be seen that Futuwah and Akhi are the formations fed from the Qur'an and the Sunnah. These organizations demanded that members belonging to them adhere to the moral principles of the Qur'an and its practice, the Sunnah of the Prophet, as a lifestyle of Qur'anic principles such as justice, chastity, fraternity and compassion. These organizations have been exceptionally important services both in the acquisition of Anatolia by the Turks and in the Islamization of the bases they are in.

Keywords: Futuwah, Futuwatnamah, Akhi, Akhi Organization, Qur'an.

Giriş

Tarihte Müslüman Türkler üzerine atılmış bir bühtân olan “İslâm Dini’nin kılıç zoruyla yayıldığı” iftirasını¹ en şiddetli biçimde yalanlayan delillerden birisi de kuşkusuz Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatlarının tarihsel varlık ve misyonlarıdır. Fütüvvetle başlayan sürecin, Ahîlikle hayatın her alanında tebellür eden serencamı, yanı sıra özellikle XIII. yüzyıldan sonra toplumda îfâ ettiği fevkalade önemli sosyal hizmetleri, takdîre şâyandır. Bu teşkilatların şekillenmesinde, itikadî anlayışından ahlâkî anlayışına, âdaplarından iş ahlâkına varana kadar temel dinamiklerinin anlatıldığı ve bir anlamda teşkilâtın iç tüzüğü olan fütüvvetnâmeler incelendiğinde, görülecektir ki Fütüvvet ve Âhiliğin mayasında, Kur’ân ve Hz. Peygamberin sünneti esâs alınmıştır. Sülemî’nin *Risâletü’l-Fütüvve*’si ile *Kitâbu’l-Fütüvve*’si, İbn Cüneyd’in *Kitâbu Mirâti’l-Fütüvve*’si, Şeyh Hüseyin’in *Fütüvvetnâme*’si gibi birçok eser, bu gerçeği ispat eden müteber vesîkâlardan sâdece bir kaçıdır.

Fütüvvetnâmelerde, insanlığın evrensel değerlerinin ve ahlâkî umdelerin son derece nâdide anlatımlarını, biçimsel olarak görebileceğimiz gibi, pratiğini informel olarak teşkilatların çalışmasında da görebiliriz. Bunun örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Bu örneklere baktığımızda Fütüvvet ve Ahîliğin temel dinamiklerinin Kur’ân ve onun hayata aktarılmış üsve-i hasene olan Sünnet-i Rasulullah olduğunu Sülemî’nin şu sözleri,² açıkça ortaya koymaktadır: Bil ki Fütüvvetin aslı dini gözetmek, sünnete uymak, Allah’ın Peygamberine emrettiği şu sözleri yerine getirmektir: “*Affi al, iyiliği emret, cahillerden yüzçevir.*”³; “*Şüphesiz ki Allah adâleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenâlığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.*”⁴ İbn Mi’mâr’ın da dediği gibi Fütüvvetin ve dolayısıyla Ahîlik teşkilatının esaslarını bu ayette özetlenmiş olarak görebiliriz. Buna göre “Adâlet”, “Muâvenet”, “İffet (özdenetim)” ve “Merhamet” Fütüvvet ve Âhilik teşkilatlarının mayası ve temel dinamiklerini oluşturan en temel ahlâkî umdelerdir. Bu temel dinamiğe işaretlerle Sülemî,

* Bu yazı, 5-7 Ekim 2017 tarihlerinde Kırşehir’de Ahi Evran Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen III. Uluslararası Ahilik Sempozyumunda sunulan metinden derlenmiştir.

** Yrd.Doç.Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, bahaeddinyuksel@ohu.edu.tr.

¹ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2005, V, 338.

² Ebû Abdurrahmân İbn Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniveritesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, 93.

³ Araf 7/199.

⁴ Nahl 16/90.

Fütüvveti tanımlarken “Fütüvvet, güzel ahlâk sahibi olmaktır. Güzel ahlâk ise, Allah’ın kitabına sarılmak ve Allah’ın elçisinin sünnetine uymaktır.”⁵ ifadelerini kullanmıştır. Fütüvvet ve Ahiliğin ahlâkî ilkelerinin neler olduğu noktasında fütüvvetnâmelere bakıldığında, bu ilkelere Kur’ân ayetlerinin ışık tuttuğu, töre ve törenlerine Kur’an’ın Ahlâkî renginin desen verdiği görülecektir.⁶

Ahiliğin sosyal ve kültürel cephesi daha çok ahlâkla ilgilidir. Ahilik prensipleri bireysel değil, toplumsaldır. Çekememezlik ve dedikodudan kaçınmak, cömert, şefkatli ve merhametli olmak, herkese iyilik yapmak ve iyiliklerini dilemek gibi birçok prensip, gerçekte Ahiliğin bireysel olmaktan çok, toplumsal hayatı Kur’ân’ın övdüğü ahlâkî bir temelde düzene koymayı amaçladığını gösterir.⁷ Bu amaca mebni olarak bu teşkilatların tüzüknâmesi diyebileceğimiz fütüvvetnâmeler, Kur’ân ve Hadislerden beslenerek yazılmıştır. Örneğin Çobanoğlu Yahya b. Halil el-Burgazî, fütüvvetnâmesini Tefsir-i Kur’ân’dan ve Hadis-i Mustafâ’dan derleyerek yazdığını, açıkça dile getirmiştir.⁸ Teşkilata giren çıraklara Kur’ân öğretilir,⁹ her vesile ve merasimlerde açılış Kur’ân’ın okunmasıyla başlatılırdı.¹⁰ Çıraklara, çıraklıkları süresince çoğunlukla Kur’ân ve sünnette övülen 124 ahlâkî kural öğretilir, ustalaşıp mesleklerinin en üst düzeyine geldiklerinde ise usul, âdap ve erkâna dair 740 kuralı bilmesi, bilinç ve davranışına yerleştirmesi kendilerinden istenirdi.¹¹

Kur’ân öğretimi sembolik anlamda olmayıp ileri derecede öğretilirdi. Evliya Çelebi’nin aktardığına göre; Amasya kasabalarından birisinde yaşayan Kara Dede adlı birisi, altmış yıl debbağlık¹² sanatı ile uğraşmış, sanatında ün yapmış, ancak Kur’ân üzerine eğitimini ilerletmek istemesi üzerine Bursa müftüsü Hatip Kasımoğlu’ndan ders almış, önce Kur’ân’ı adâbına uygun olarak okumasını bir yılda, sonraki yedi yılda ihtisaslaşmayı arzu ettiği dalda eğitimini tamamlayarak Bursa’daki Muradiye Medresesi’nde müderris olmuştur. Geriye birçok faydalı eser de bırakan Kara Dede

⁵ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 62, 24.

⁶ Ali Akpınar, “Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir 2005, I, 53.

⁷ Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Türkmetal Yayınları, Ankara 2011, 17.

⁸ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, 159.

⁹ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 124.

¹⁰ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 95; Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, 53.

¹¹ Hilal Temel, “Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimdeki Rolü”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, 59.

¹² Çürüme ve kötü kokuyu gidermek suretiyle hayvan derilerini işleyerek ayakkabı, giyecek gibi farklı alanda kullanılabilir hale getirme sanatı veya mesleği. Bkz. Curcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Mektebetu'l-Benân, Beyrût 1985, 108.

“Dede Göncü” isimli kitabın da yazarıdır.¹³

Ahîlerin ticâret hayatındaki âdil, hakkâniyet ve helâl-harâma olan hassasiyetleri, kendileriyle ticâret yapan Gayr-i Müslimlerin dikkatini çekmiş, karşılaştıkları huzur ve emniyet onların Müslüman olmasına vesile olmuştur. Kurdukları Orta Sandıklarının gelir ve giderleri incelendiğinde; bu yerlerde fakir, yetim ve dullar için adeta bir sosyal sigorta gibi hizmet verildiği görülmektedir. Ülkenin hemen her yerinde böylesine güçlü bir sosyal güvenlik teşkilatı olan Ahî birlikleri, yerine getirdiği fonksiyonlarla Anadolu’da İslam’ın yayılmasında etkili olmuşlardır.¹⁴

Ahî Evran (1168-1261), bir halk filozofu olarak İslâm’ı başka dinden olanlara sunmak amacıyla halk tipi eserler kaleme almış, eserlerinde dinî ve ahlâkî öğretime dair çok geniş bilgilere yer vermiştir. “Menâhic” adlı eseri, Anadolu’da ilmihalcilik adına telif edilen ilk yapıtlardandır.¹⁵ Ahî Evran, Anadolu’da İslam’ı yayma gayretinden dolayı bu ilmî eserleri kaleme almıştır.¹⁶ Bununla birlikte sofrasında oturanların Müslim veya Gayr-i Müslim, dost veya düşman olduğu ayrımını zihninde dahi düşünmenin ahlâksızlık olduğunu kabul eden ahîler,¹⁷ Anadolu’nun İslâmlaşmasında asla zor ve baskıyı bir araç olarak kullanmamış, hiçbir din mensubunu dinini yaşamakta sıkıntıya düşürmemiş, aksine her din mensubunun dinini yaşamasına “*Din’de zorlama yoktur*”¹⁸ ayetinin bir gereği olarak imkân vermiştir. Tarihsel süreçte karşılıklı teâmülde bu teşkilatların gösterdiği fevkalâde insânî erdem ve fazilete dayanan ideal ahlâkî uygulamalar, Anadolu’da bir yandan Gayr-i Müslimlerin Müslüman olmasına vesile olmuş, diğer yandan Türklerin eski inanışlarından sıyrılıp İslâm’ı daha sahîh bir şekilde öğrenmesini sağlamıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

a. Fütüvvet

Fütüvvet kelimesi sözlükte “genç, yiğit, cömert” anlamlarına gelen “fetâ” (çoğulu

¹³ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 125.

¹⁴ Abdullah Kaya, “Anadolu’nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 29, 554.

¹⁵ Mikail Bayram, “Bir Eğitim ve Öğretim Ocağı Olarak Ahî Teşkilâtı”, *İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*, 2015, s.141.

¹⁶ Kaya, *Anadolu’nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü*, 555.

¹⁷ Ebu’l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, thk. Mahmûd b. Eş-Şerîf, Dâru’ş-Ş’ab, Kâhîre 1989, 391.

¹⁸ Bakara 2/256.

“fityân”) kelimesinden türemiş olup¹⁹ *gençlik, kahramanlık ve cömertlik* anlamlarına gelmektedir. Terim olarak fütüvvet, *dünya ve ahirette insanları kendi nefesine tercih etmek*,²⁰ *cömertçe vermek, başkasını rahatsız etmemek, şikâyet ve sızlanmayı terk etmek, haramlardan uzaklaşmak ve ahlâki değerlere sahip çıkmak* şeklinde tanımlanmıştır.²¹ Fütüvvet kavramını ilk kullanan kişinin Câfer-i Sâdık (ö. 148/765) veya Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) olabileceği söylenmiştir. Nitekim kendisine fütüvvet hakkında soru soran Şakîk el-Belhî'ye (?) Câfer-i Sâdık; Fütüvveti “Ele geçen bir şeyi, tercihen başkalarının istifâdesine sunmak,; ele geçmeyen şey için ise şükretmektir.”²² diye tanımlamıştır. Fudayl b. İyâz ise Fütüvveti, “Dostların kusurlarına bakmamaktır.” şeklinde tarif etmiştir.²³ İbn Kayyim Fütüvvet kelimesini ilk kullananın Cafer es-Sâdık, daha sonra ise Fudayl b. İyâz olduğunu ifade etmiştir.²⁴

b. Âhilik

Ahî kelimesinin hangi sözcükten türediği hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birisine göre ahî kelimesi “kardeşim” anlamına gelen “Ah” (أخ) kelimesinden türemiş olup mütekellim “ya”sı (ي) eklenerek “Ahî” (أخي) şeklinde telaffuz edilmiştir.²⁵ İkinci görüş ise Ahî kelimesinin eski Türkçe’de “yiğit, eli açık, cömert” anlamlarına gelen “Akı” kelimesinden türediği yönündedir. Kaşgarlı Mahmud’un *Divân-ı Lügati’t-Türk*’ünde²⁶ belirtilen anlamlarıyla geçen “Akı” kelimesinin zamanla telaffuzunda değişim göstermesiyle “Ahî” şeklini aldığı ifade edilmiştir. Türkçe’de “k” harfinin “h” gibi telaffuz edildiği bilinmektedir. Nitekim Anadolu’da “okumak, bakmak” gibi kelimeler “ohumah, bahmah” şeklinde telaffuz edilmektedir. Bundan dolayı, eli açık ve cömert manalarına gelen “akı” sözünün de “ahî” şeklinde telaffuz edildiği düşünülmüştür.²⁷ Terim olarak Ahîlik, XIII. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın

¹⁹ Süleyman Uludağ, “Fütüvvet” mad., *DİA*, Ankara 1996, XIII, 259; Funda Demirtaş, “Fütüvvet Kavramının/Kurumunun Askerî ve Siyasî Mahiyeti”, *Ahilik Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri 2011, 404.

²⁰ Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 171

²¹ Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, 43.

²² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 394; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlkîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût trs., II, 354-355.

²³ İbn Kayyim, *Medâricu's-Sâlkîn*, II, 355; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 390; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet” mad., *DİA*, Ankara 1996, XIII, 259; Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, 43.

²⁴ İbn Kayyim, *Medâricu's-Sâlkîn*, II, 354.

²⁵ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 1.

²⁶ Kaşgarlı Mahmûd, *Divân-ı Lügati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, I, 90.

²⁷ Abdulbaki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, İTO Akademik Yayınlar, İstanbul 2011, 17.

başlarına kadar Anadolu'da, Balkanlar'da, Kırım'da Türkler tarafından kurulan esnaf, sanatkâr ve üretici (sanayi) birlikleri ile bu birliklerin uyguladıkları ahlâkî, siyasî, iktisadî, felsefî duygu ve prensipler anlamına gelmektedir.²⁸

2. Tarihsel Çerçeve

Tarihi gelişim seyri bakımından Fütüvveti kabaca İslam öncesi dönemi, İslam sonrası dönemi ve Anadolu Ahîliğinin ortaya çıkmasını sağlayan kurumsallaşma dönemi olarak üç farklı döneme ayırabiliriz. Fütüvvet kavramının tarihçesine baktığımızda, İslam öncesi Araplarda fetâ kelimesi *şecaat*, *iffet*, *cömertlik* ve *diğerkâmlık* gibi hasletleri ifade eden eski asâlet ve fazîlet telakkilerini temsil ettiğini görmekteyiz.²⁹ Ancak o zaman için bu kavram bir teşkilatı veya kurumsal bir yapıyı ifade etmiyor, bunun yerine tek tek bireyleri ve onları tanımlamak için kullanılıyordu. Bu hususta yapılan araştırmalarda, Cahiliyye şiirlerinde rastlanılan *fetâ* kavramının Fütüvvetle anlamsal bağı olduğu her ne kadar kabul ediliyor olsa da, kurumsal olarak teşekkül etmiş haliyle bir bağlantısının olmadığı belirtilmektedir.³⁰

“Feta” kelimesi Kur’ân’da da kullanılan bir kavram olup İslâm öncesine ait anlamlarıyla örtüşmektedir. Örneğin kavminin bozuk akidesine karşı mücadele veren İbrahim (as) hakkında; “*Bu arada içlerinden bazıları: ‘İbrahim adında bir gencin (fetâ) tanrılarımız hakkında ileri geri konuştuğunu duymuştuk.’ dediler.*”³¹ Yine Ashâb-ı Kehf hakkında; “[Ey Peygamber!] Şimdi sana onların başına gelenleri bir ibret vesilesi olarak anlatıyoruz. Onlar rablerine yürekte inanıp güvenen birkaç genç (fitye) idi.”³² Bir başka ayette; “*İki denizin birleştiği yeri geçtikten bir süre sonra Musa yoldaşı gence (fetâ) şöyle dedi: ‘Getir şu azağımızı da yiyelim. Bu yolculuk bizi hayli yordu.’*”³³ Görüldüğü üzere bu ayetlerde “fetâ” kelimesi, daha sonra kurumsallaşmasıyla elde edeceği anlamında değil, bireysel anlamda kişiyi tanımlayan bir içerikte kullanılmıştır. Dolayısıyla buradaki kullanım, nüzul öncesi kullanım ile paralellik arz etmektedir.

Emeviler dönemine gelindiğinde Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi İslamî ilimlerinin teşekkülü ve buna bağlı olarak kavramlardaki terimsel tanımlamalardan Fütüvvet de nasibini almaya başlamış ve bu dönemde İslam coğrafyasının genişlemesi, yeni

²⁸ Ekinci, *Ahilik*, 11; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 1

²⁹ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 4.

³⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *DİA*, 1996, XIII, 261.

³¹ Enbiyâ 21/60.

³² Kehf 18/13.

³³ Kehf 18/62.

kültürlerle temasa geçilmesi ve bunlara bağlı olarak gelişen siyasi ve içtimâî değişimlerin toplumda meydana getirdiği dönüşümler, Fütüvvetin de belirginleşmesinde etkili olmuştur.³⁴ Nitekim Fütüvvetin, bir teşkilat hüviyetinde ilk defa hicri II. asrın sonları ile III. asrın başlarında Nişâbur'da, başlarında bir reisin de olduğu “fityân” adında bir topluluk olarak yüz gösterdiği görülmektedir.³⁵

Bu aşamada Fütüvvet, Tasavvufi tanımlamalar ile büyük oranda şekillenirken aynı zamanda Kur'ân ve sünnetten temel dinamiklerine ait öğretiler edinmiştir. Ku'ân ve sünnetten iktibas edilen bu düsturlar, Fütüvvetin temel dinamiklerinde öylesine öncelikli ve belirgin bir hale gelmiştir ki; Sehl b. Abdullah'ın Fütüvveti tanımlarken “Fütüvvet, sünnete uymaktır.”³⁶ şeklinde bir ifade kullanması, kanaatimizce çok da isabetli, vecîz ve aynı zamanda Fütüvvetin İslam Dini ile olan ilgisini ortaya koyması açısından yerinde bir tanımlama olmuştur. Bu aşamada Tasavvuf kaynaklarında Tasavvufi bir terim olarak yer almasıyla Fütüvvet; “mertlik, yiğitlik, gençlik, cömertlik, kahramanlık, Allah'ın emirlerine uyma, güzel ibadet, kötülüğü terk, açık ve gizli ahlâkın en güzeline sarılma” gibi anlamları içeren dinî, Tasavvufi bir kavram olarak ortaya çıktığını görmekteyiz.³⁷

Fütüvvetin kurumsallaşması ise, Abbâsî halifesi Nâsır Lidinillah'ın hilafeti döneminde (575-622/1180-1225) gerçekleşmiştir.³⁸ Şöyle ki; Halife Nâsır döneminde Abbâsî devleti sosyal ve siyasi anlamda zayıflamış ve devlet otoritesi sarsılmış durumdaydı. Devletin ayakta kalabilmesi, otoritesini güçlendirmesi ve sosyal yapıyı tekrar sağlamlaştırabilmesi için Halife Nâsır, o dönemde ihtiva ettiği potansiyel gücünün farkına vardığı Fütüvvet teşkilatından faydalanmayı düşünmüş ve bu amaçla evvela Fütüvvet birliklerini Fütüvvetnâmelerde ifadesini bulan ahlâkî ve dinî esaslar üzerinde yeniden düzenleyerek teşkilatlandırmış, kurumsal bir hüviyete büründürmüştür. Daha sonra ise, diğer Müslüman devletlere elçiler göndererek bu teşkilat çerçevesinde birleşmeye davette bulunmuştur. Bu amaçla ilk olarak 1204'de Anadolu Selçuklu Devleti sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile tamasa geçmiştir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev de Sadreddîn Konevî'nin babası ve kendi hocası olan

³⁴ Muharrem Çakmak, “Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi”, *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2014, 150.

³⁵ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, 18

³⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 391.

³⁷ Çakmak, *Ahiliğin Tasavvufi Temelleri*, 150.

³⁸ Rranz Teaschner, “İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, çev. Semahat Yüksel, *Belleten*, XXXVI, Sayı 142, Nisan 1972, 222.

Mecdüddîn İshâk'ı Bağdât'taki, Halife Nâsır'a elçi olarak göndermiştir. Mücdüddîn İshâk ise, Bağdât'tan dönerken, Sultan I. Gıyâseddin'in isteği üzerine Halife Nâsır tarafından gönderilen Muhyiddin İbnü'l-Arabî (1165-1240), Evhadüddîn el-Kirmânî ve şeyh Nâsirüddîn Mahmûd el-Hûyî (ö. 1260) gibi meşhur mutasavvıfları Anadolu'ya getirmiştir. Anadolu'ya getirilen Evhadüddîn el-Kirmânî ve halifeleri için ülkede bir çok tekke ve zâviyeler yapıp hizmetlerine tahsis edilmiştir. Kirmânî ve halifeleri bu mekanlarda çok yoğun bir biçimde irşat faaliyetleri gerçekleştirmiş, irşatları ülkenin her köşesine ulaşmıştır. Daha sonra I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alaaddin Keykubat'ın da Fütüvvet teşkilatına girmesiyle Anadolu'da Ahîliğin kuruluşu tamamlanmıştır. Ahîliğin kurulmasında I. Alaaddin Keykubat'ın zamanında Halife Nâsır'ın, meşhur mutasavvıf Şehâbeddin Sühreverdi'yi Anadolu'ya göndermiş olmasının da büyük rolü bulunmaktadır.³⁹

Ahîlik teşkilatının Anadolu'da ortaya çıkıp teşkilatlanması ve kurumsallaşmasında iki etkenden birincisi, yukarıda da izah edildiği üzere siyasidir. İkinci etken ise sosyolojik olup Moğolların istilası sonucu Anadolu'ya yapılan göçlerle ilgilidir.⁴⁰ Nitekim acımasız Moğol saldırılarından kurtulmak için birçok göçmen Anadolu'ya akın etmiştir. Moğol saldırıları nedeniyle yapılan göçlerde, maddi-manevi varlıklarını alıp Anadolu'ya göçen sanatkar ve tüccarlar, yeni geldikleri bu topraklarda ticaret ve sanat hayatının Gayr-i Müslimlerin elinde olduğunu görmüştü. Dolayısıyla göç ile gelen sanatkar ve tüccarlar, yerli Bizans meslektaşlarıyla rekabet edebilmek, meslek ve ticaretlerinde tutunabilmek için aralarında birliğe, dayanışmaya ihtiyaç hissetmişlerdir. Şeyh Âhi Evran Nâsirüddin Mahmûd el-Hûyî ve Ahî şeyhlerinin çabalarıyla Ahîlik, Orta Asya'dan göç eden çok sayıdaki sanat ve meslek sahibine kolayca iş bulmak, yerli Bizans sanatkarları ile rekabet edebilmek, mesleğinde tutunabilmek, yaptığı malların kalitesini korumak, üretimi ihtiyaca göre ve nitelikli olarak gerçekleştirmek, Türk halkını ekonomik yönden bağımsız hale getirmek, iytiyaç sahibi olanlara her alanda yardım etmek, ülkeye yapılacak yabancı saldırılarda ordunun yanında yer alıp savaşmak, milli şuuru sanatta, dilde, edebiyatta, müzikte, gelenek ve göreneklerde yansıtip ayakta tutmak için bir teşkilat olarak kurulmuştur. İşte Ahilik bu ihtiyaç ve şartların ortaya çıkardığı bir teşkilat ve kurum olarak vücut bulmuştur.⁴¹

³⁹ Ziya Kazıcı, "Ahilik" mad., DİA, I, 540.

⁴⁰ Çakmak, *Ahiliğin Tasavvufi Temelleri*, 149.

⁴¹ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 80, 85; Ünver Günay, "Dinî Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik",

Dolayısıyla Ahi Evran, Türk halkının ekonomik durumunu yükseltmek, başkasına el açmadan; alın teriyle, şerefle yaşamının yollarını, bir sanat veya meslek sahibi yaparak göstermek, aynı zamanda dini duygular üzerinden sömüren çıkarıcıların suistimalinden de korumak istiyordu. Bu amaçla Ahi Evran işe, debbağ, ayakkabıcı ve sarac esnafını toplayıp örgütlemeyle başladı. Üstün becerisi, ahlâkî sağlamlığı ve hakseverliği ile büyük bir şöhret ve saygı topladı. Kurduğu örgütün başkanı, *Ahi Babası* oldu. Bir süre sonra 32 farklı kola ayrılan deri işçiliği, zamanla Anadolu'da, Balkanlarda ve Kırım'da gelişmiş ve yaygın bir teşkilat haline gelmiştir.⁴²

3. Fütüvvet ve Âhiliğin Amaç ve Misyonu

Kuşkusuz bir teşekkülün amaç ve misyonu, o oluşumun vazgeçilmez niteliklerini ortaya koyan çekirdek ideolojisi ve felsefesinde ve ulaşmayı amaçladığı hedefinde kendisini ifade eder. Bu ilke ve öğretiler, genellikle o oluşumun anayasası olarak itibar edileceği metinlerde dile getirilir. Ahilikte bu metin, Fütüvvetnâmelere tekabül etmektedir; zira Fütüvvetnâmeler, Ahilik teşkilatlarının anayasası konumundadır. Ahilik anlayışının çekirdek ilkeleri, doğruluk ve ortak yaşamadır. Bu ilkelerden “hizmette mükemmellik”, Ahiliğin varlık nedenidir. Fütüvvetnâmelerdeki ilkeler, Ahiliğin günlük yaşamının her alan ve anını düzene koymuştur. Ahiliğin amaç ve misyonunun temel değerlerini oluşturan, değişmez ve vazgeçilmez olarak kabul edilen bu ilke ve öğretiler, fütüvvetnâmelerde şöyle yer almıştır.

1. Namazı bırakmamak; çünkü namaz insanı her türlü kötülükten alıkoyar.
2. Dünya hayatına esir düşmemek. Fânî olanları kutsayıp yüceltmek, kişinin kendi değerini yok eder.
3. Hayâ sahibi olmak. Hayâ, kişinin toplumsal hayattaki saygınlığını artırır.
4. Nefsin esiri olmamak. Nefis esâreti getirir ve aynı zamanda kötü davranışların kaynağıdır.
5. Kazancını helâlinden elde etmek. Bu Ahilikte vazgeçilmez ilkelerden birisidir. Bu özellik, Ahilik teşkilatının otokontrolünün her daim uyanık kalmasını temin ederek teşkilatın dinamik bir yapıda kalmasını sağlamıştır.
6. Muhtaç ve düşkünlere ihsân ve keremde bulunmak. Böylece toplumda cömertlik ilkesinin ayakta tutulmasının yanı sıra toplumsal sevinç ve kederin ortak

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10, Kayseri 1998, 71-72.

⁴² Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 84-85.

kılınması sağlanmıştır.

7. İyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak. Böylece iyiliğin yaygınlaştırılması, kötülüğün ise yerinde ve zamanında önlenmesiyle teşkilatta ortaya çıkabilecek haksızlık ve yanlışlıkların önüne geçilmiştir.⁴³

Ahî birlikleri, Müslüman Türklerin yeni yurtlarında ekonomik, sosyal ve kültürel olarak yaşamlarında köklü değişimlerin meydana gelmesi sebebiyle parçalanmış aşiret bağlarının yerine, yerleşik hayat tarzına uygun koruyucu değerler meydana getirmek, Bizanslılara karşı Müslüman Türklerin menfaatlarını gözetmek ve toplumsal huzur ve düzenin sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş teşkilatlardır. Bu teşkilatlar, İslam inancıyla Türk geleneklerinin kaynaştırılmasından meydana gelen kendine has, orijinal bir sentez özelliğine sahiptir.⁴⁴ Bir başka açıdan ahîliğin amacı “insanların dünya ve ahirette huzur içinde olmalarını sağlamak ve bunun yanı sıra anayurtlarından kopup gelen Türklere, yeni yurtları olan Anadolu’da farklı dil, din ve geleneklere bağlı yerli halk arasında, sanat ve ticaretle etkin faaliyet alanı kazandırmak”⁴⁵ olmuştur.

Ahîliğin sosyo-ekonomik yönden amaçları ise şöyle değerlendirilebilir: 1.Kişiyi eğitip üretici ve faydalı bir hale getirmek ve bu suretle onu toplumda layık olduğu en uygun yere ulaştırmak. 2.Ahlâklı, üretken ve verimli bir çalışma ortamı meydana getirmek ve bu ortamın devamlılığını sağlamak. 3.Karşılıklı anlayış ve güvene dayalı işbölümü ve işbirliğini gerçekleştirerek toplumda sosyo-ekonomik açıdan denge kurmak.⁴⁶

Ahîliğin temel misyonu; mükemmel bireyler yetiştirmek ve bu bireylerle mükemmel bir topluluk oluşturmak, dünyayı yaşanabilir ahlâk ve adâlet ilkesine dayanan bir düzene koymak ve bu şekilde ‘insanlara ve insanlığa hizmet edebilmek’tir.⁴⁷ Ahîler, misyonlarını yerine getirebilmek için önce kendilerinin mükemmel olmaları gerektiğinin de farkındadırlar.⁴⁸ Zira Ahî bilir ki kendisinin yapmayı terk ettiği bir erdemi başkasına tavsiye etmek, hakkaniyetli bir davranış olmadığı gibi, muhatabına da tesir etmeyecektir. Bu amaca mebni olarak Ahîlikte toplum, bireyden hareketle ıslah edilir. Fertler mükemmel olunca, onlardan meydana

⁴³ Necmettin Özerkmen, “Ahîliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları Sosyolojik Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44, 2 (2004), 68.

⁴⁴ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 85; İkinci, *Ahilik*, 14-16, 63.

⁴⁵ Murat Kılınç, *Ahiler ve Ahilik Kültürü*, 2010, 5.

⁴⁶ Kılınç, *Ahiler ve Ahilik Kültürü*, 5.

⁴⁷ Özerkmen, *Ahîliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri*, 69.

⁴⁸ Komisyon, *50 Soruda Ahilik*, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Federasyonu Yayını, 7.

gelen topluluklar da mükemmel olacaktır. Misyon bu anlamda, fertten topluma doğru bir seyir izler. Zira ahlâklı ve erdemli fertlerden meydana gelen topluluklar, hem yakın hem de uzak çevrelerini çizgileri doğrultusunda etkileyip dönüştürmede etkili olurlar ve de bu amaç doğrultusunda daha verimli hizmet ederler.

Ahîliğin bu sosyal fonksiyonu, onun birey-toplum ilişkisine, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya ne denli önem verdiğini ortaya koymaktadır. Ahîlik kurumu, zaten sürekli olarak kargaşa yaşanan toplumlarda devletin sahip çıkamadığı birey ve gruplara sahip çıkma, kimsesizin kimsesi olma üzerine kuruludur. Bu bakımdan ahîlikte, sosyal dayanışma ve yardımlaşma, kardeşlik (ihvân) anlayışının zorunlu bir gereğidir.⁴⁹ Zira Ahîlerin toplumla ilgili misyonları fütüvvetnâmelerde kısaca “Avende ve Ravende”ye, yani *gelene-geçene* hizmet etmek şeklinde tanımlanmıştır. İbn Battuta (703/770), Ahîlerin toplumla ilgili misyonlarını açıklarken: “Bunlar Anadolu’ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmuşlardır. Memleketlerine giden yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda bunların eş ve benzerlerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir.” tespitinde bulunmuştur.⁵⁰

Ahîlikte amaç, sadece kişiye bir meslek öğretmek değil; aynı zamanda meslek ahlâkını, ve de toplum kurallarını da öğretmek, benimsetmek ve onu “iyi insan” olarak yetiştirmektir. Bu amaç çerçevesinde kişi, bir meslek öğrenmenin yanında, zaviyelerde toplum adâbını, İslâm Dini’ni, pozitif bilimlerini de öğrenirdi.⁵¹ Özet olarak Ahîliğin amacı; “insanların dünya ve ahirette huzurunu sağlamak, toplumsal dayanışmayı ortaya çıkarmak, zenginlik ve fakirlikte aşırı uçların oluşmasını önlemek, sosyal adâleti gerçekleştirmek, halk ile devlet arasında sağlam ilişkiler kurmak” olmuştur.

4. Fütüvvet ve Ahiliğin Genel İlkeleri

Fütüvvet âdâb ve erkânıyla ilgili olarak yazılan fütüvvetnâmeler, aynı zamanda

⁴⁹ Komisyon, *50 Soruda Ahilik*, 10.

⁵⁰ Tuna Kolbaşı, “Yaren Odaları”, *Ahîlik Ansiklopedisi*, Ankara 2014, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, II, 344.

⁵¹ Zeyneb Kantarcı, “İş Etiği ve Ahilik”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, 70.

âhiliğin de temel ilke ve esaslarını ihtiva eden eserlerdir. Kütüphanelerde yazılı bulunan bir çok Arapça, Türkçe ve Farsça fütüvvetnâmeler her ne kadar bazı farklı tanımlamalar içeriyor olsa da, Fütüvvet ve Ahîliğin nizamnameleri olarak vücuda geldikleri bilinmektedir. Bu eserlerde teşkilatlara kimlerin mensub olabilecekleri ve üyelerin hangi genel-özel ilkelere sahip olmaları gerektiği detaylı olarak anlatılmıştır. Buna göre; Fütüvvetin, bünyesine üye kabulünde gözettiği en temel iki özellik, üyenin Müslüman ve bir meslek sahibi olmasıdır.⁵²

Bundan sonra teşkilata kabul edilen esnaf ve sanatkârlarda, teşkilat içerisinde alacağı eğitimle kazandırılması istenilen birçok hususî nitelikler söz konusudur. Bunlardan bazıları sosyal dayanışma ve hizmet, cömertlik, kulluğu sadece Allah Teâlâ'ya yapma, insanları sevme, hâlis niyet sahibi olma, irâdesine sahip çıkma, bencillik ve kibirden uzak durma, hürriyet ve kanaat sahibi olma, dürüstlükten asla ayrılmama, sürekli gelişme ve kendisini yenileme, tevâzu sahibi olma, geçimli olma, insanlara hürmet etme, dürüstlük, iyi kalplilik şeklinde ifade edilmiştir.⁵³

Fütüvvetnâmelerde Fütüvvetin Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetine tabi olmak olduğu öncelikle dile getirilen bir husustur. Buna göre İslâmî bir yaşam tarzı sürmek, Fütüvvette aslî bir ilke olarak öne çıkmaktadır. Buna bağlı olarak Fütüvvetin ve Türklerde aldığı şekli ile Âhiliğin en bariz unsurları “eline, beline ve diline sahip olmak” şeklinde ifade edilen iffetli olmanın yanı sıra sosyal dayanışma ve halka hizmet anlayışları da öne çıkan diğer hasletlerdir. Bunun yanında her bir üye âlimleri sevmeli, ilme saygı göstermelidir. Namazını hiçbir zaman kazaya bırakmamalı, utanma duygusuna sahip olmalı ve nefesine her daim hakim olmalıdır. Niyeti hâlis, anlayışlı ve temiz insanlardan arkadaş seçmeli, her zaman alçakgönüllü olup fakirleri sevmelidir. Zenginlerin, beylerin kapısında dünyalık aramamalı, aksine padişahın bile kapısına geleceği bir gönül zenginliğine sahip olmalıdır.⁵⁴

Fütüvvet esaslarını ilk defa yazılı hale getiren Sülemî,⁵⁵ eserinde Hz. Peygamber'den (a.s.) gelen rivayetlere dayanarak Fütüvvetin ilkelerini şöyle dile getirmektedir: Fütüvvet uygunsuzluklardan kaçınmak, Allah'a tam manasıyla itaat

⁵² Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 245; Ekinci, *Ahilik*, 45; Engin Malkoç, “Ahilik Sistemi Örgütlenme Yapısının Günümüz Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu ile Karşılaştırılması”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Karabük 2016, 24.

⁵³ Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, 5.

⁵⁴ Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, 6.

⁵⁵ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, 21.

etmek, kötü olan herşeyi terketmek, ahlâkî üstünlük ve güzellikleri hem zâhiren hem de bâtinen her halde muhafaza etmektir. Fütüvvet ehlinin içinde bulunacağı her an, Fütüvvetin bir çeşidi ile kuşatılmıştır. Zira hiçbir hâl Fütüvvetsiz olmaz.⁵⁶

Fütüvvetin ilkelerinden birisi de hem dışta, hem de içte takva sahibi olmaktır. Dışta takva, davranışlarda Allah'ın rızasını gözetmek, içte takva ise kalbi Allah için temiz tutmak ve ondan başkasını sokmamaktır.⁵⁷ Her daim Allah ile, rasulü ile ve de bunları sevenlerle sohbeti dâim eylemektir. Buna göre kim Allah ile sohbeti samimi olsun isterse, Allah'ın kitabını düşünerek okur, Allah'ın sözünü bütün sözlerin üstünde tutar. Onun emrettiği âdâb ve ahlâka uyar. Allah'ın Rasulü ile sohbeti samimi olan da rasulün ahlâkına, sünnetine, yoluna uyar; her davranışında Peygamberin sünnetini klavuz edinir. Allah'ın dostları ile sohbeti samimi olan ise, onların âdaplarıyla hemhâl olur, onların yoluna uyar.⁵⁸

Fütüvvet gizli ve açık her hal üzere Allah'tan korkmaktır. İyi huylu ve güzel ahlâklı olmak, işinde ve hayatında kin, haset ve gıybetten uzak durmaktır. Sevgi ve öfkesinde mutedil olmak, gözü, gönü ve kalbi tok olmaktır. Her iş ve sözünde şevkatli, merhametli, adâletli ve faziletli olmaktır. İnsanlara karşı cömert ve kerem sahibi olmaktır. Küçüklerine sevgili, büyüklerine karşı ihtiramlı olmaktır. Gurur ve kibirden uzak, tevazu ve alçakgönüllü olmaktır. Dost ve düşmana güvenilir, gelmeyene gitmek, dost ve akrabaya ziyaret sahibi olmaktır. İyiliği herkese yapmak, yaptığı iyiliği de başa kakmamaktır. Hakka hukuka riâyet etmek, insanlara karşı güler yüz sahibi olmaktır. Yaradandan ötürü yaratılanı hoş görmek, hata ve kusurları dâima kendi nefsinde aramaktır. Allah için seven, Allah için buğz eden, hakkı her zaman ayakta tutan, açık ve gizlide her daim Allah'ın emirlerini gözetken, içi-dışı bir olmaktır. Kötülüğe iyilikle karşılık vermek, bela ve musibete sabır göstermektir. Fani dünyanın nimetlerine aldanıp gururlanmamak, yapılan iyiliklerde Allah'ın rızasından başka bir şey gözetmemektir. Rızıkında Allah'a güvenmek, azdan az, çoktan çok dağıtmak, fedakarlığı daima kendi nefsinden yapmaktır.⁵⁹

Bu ilkelere baktığımız zaman, Fütüvvet ve Âhiliğin kuramcı bir yaklaşımdan çok, hayatın pratik vechesine dönük uygulamalarına dayandığını, yani gerçeğin

⁵⁶ Fatih Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, İTO Yayınları, İstanbul 2009, 6.

⁵⁷ Sülemini, *Tasavvufta Fütüvvet*, 37.

⁵⁸ Sülemini, *Tasavvufta Fütüvvet*, 34.

⁵⁹ Malkoç, *Ahilik Sistemi Örgütlenme Yapısı*, 24-25.

yansımından, iş ve üretim hayatının geleneklerinden doğduğunu görebiliriz.⁶⁰ Dolayısıyla ilk fütüvvetnâmelerden itibaren Fütüvvet ve Ahîliğe İslâmî, Tasavvufî bir içerik kazandırılmaya çalışılmış, böylece Fütüvvet ile İslâmî hayat tarzı âdetâ aynîleştirilmiş⁶¹ ve bunda da büyük bir oranda başarı sağlanmıştır.

5. Fütüvvet ve Ahîliğin Kur'ânî Referansları

Zayıflayan devlet otoritesini yeniden güçlendirmek amacıyla Fütüvvet teşkilatının imkânlarından faydalanmak isteyen Nâsır Lidînillah'ın⁶² en büyük yardımcılarından biri olan Hanbelî mezhebinin büyük fakihlerinden İbn Mi'mâr (ö. 642 h.), Halifenin bu amacına yönelik olarak Fütüvvet esaslarını, yazdığı kitabı Fütüvvetnâme'sinde bir araya getirmiştir. Bu eser, Fütüvvet inanç ve yaşamının tamamen İslam inancına dayandığını, Kur'ân ve sünneti esas alan bir hayatı hedeflediğini ortaya koyan bir muhtevaya sahiptir. Diğer Fütüvvetnâmelerde de olduğu gibi, Fütüvvet ve dolayısıyla Âhiliğin ilke ve esaslarına yönelik sıralanan yüzlerce ahlâkî hususlar, İbn Mi'mâr'ın da eserinde yer almıştır. Ancak İbn Mi'mâr, bu eserinde Fütüvveti tanımlarken, gerek Fütüvvet ve dolayısıyla Âhiliğin temel ahlâkî umdelerini ortaya koyması ve gerekse bu teşkilatların tamamen Kur'ân'a dayanan bir yaşam tarzı olduğunu ifade etmesi açısından, bütün bir Fütüvvet öğretisinin özetlendiğini söylediği bir ayeti sözlerine serlevha yapmıştır.⁶³ Bizce de Fütüvvet öğretisini özetlemesi açısından isabetli bir referans olan bu ayet, Nahl Suresi'nin 90. ayetidir. Üç emir, üç de yasağın yer aldığı bu ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz ki Allah adâleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayasızlığı, fenâlığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.”⁶⁴

Tekrarlarını çıkardığımızda ayette özetlenen söz konusu dört ilke şunlardır: “Adâlet”, “Muâvenet”, “İffet(özdenetim)” ve “Merhamet”. İşte İbn Mi'mâr'a göre Fütüvvet ve dolayısıyla Âhilik teşkilatlarının mayası ve temel dinamiklerini oluşturan ana başlıklar bunlardır. Biz de yüzlerce Fütüvvet ve Ahîlik ilkelerini tek tek ele almak yerine, Kur'ân'dan beslenen bu teşkilatların tüzüklerinde yer alan ahlâkî ilkeleri

⁶⁰ Eljif Hajrula Aslan, “Türkler’de İş Ahlâkı ve Geçmişten Günümüze Ahilik”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, 42.

⁶¹ Solak, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, 7.

⁶² Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 18.

⁶³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebu'l-Mekârim İbn Mi'mâr el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Fütüvve*, thk. Mustafa Cevâd ve diğerleri, Matba'atu Şefik, Bağdât 1958, 152; Haşim Şahin, “Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Doktora Tezi, İstanbul 2007, 179.

⁶⁴ Nahl 16/90.

özetleyen sözkonusu ayetteki dört ana unsuru inceleyip aktarmak istiyoruz:

a. Adâlet

Adâlet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka uygun hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” gibi manalara gelen bir mastar isimdir. Yine *orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı* gibi manalara da gelmektedir.⁶⁵ Adâlet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle *düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yol üzere olma, takvaya yönelme, dürüstlük* gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır.⁶⁶ Bunun yanında *itidal üzere olma anlamında denge, âhenk, ahsen-i takvîm*⁶⁷ ve *tesviye*⁶⁸ gibi manalarda da zikredilmiştir. Kur'ân'da İslâm toplumunun bir sıfatı olarak geçen *vasat ümmet*⁶⁹ tabirindeki *vasat* kelimesi de hemen bütün müfessirlerce *adâlet* manasında anlaşılmıştır.⁷⁰ Böylece Kur'ân; İslâm ahlâkının, sosyal hayatta aşırılıklardan uzak kalmak, dengeli ve uyumlu bir hayat sürmek olduğunu adâlet kavramına yüklediği anlam üzerinden ortaya koymuş olmaktadır.⁷¹

Buna göre adâlet, *davranışlarında itidal üzere olmak, dengeli olmak, aşırılıklardan uzak olmak* anlamına gelmektedir. Tutum ve davranışlarımızda ifrat ve tefritten kaçınmak ve bu iki dengesiz uç davranışların ortasında dengede durmak, adâlet sahibi olmak anlamına gelmektedir. Örneğin ahlâkî bir fazîlet olan cömertlik, israf ile cimriliğin; cesâret, atılganlık ile korkaklığın; kanaat, aşırı hırs ile tembelliğin ortasıdır. Buna göre cömertlik, cesâret ve kanaat bir denge ahlâk olarak adâletli olmayı ifade

⁶⁵ Mustafa Çağrı, “Adâlet” mad., *DİA*, Ankara 1988, I, 341

⁶⁶ Çağrı, “Adâlet” mad., *DİA*, I, 341.

⁶⁷ Tîn 95/4.

⁶⁸ Şems 91/7.

⁶⁹ Bakara 2/143.

⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetu't-Târîh'l-Arabî, Beyrût 2002, I, 145; Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru Hicr, Kâhire 2001, II, 627-629; Mâturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 583; Ebu'l-Hasan 'Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1995, 135; Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nuked ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrût, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyyeti, trs., I, 199; Begavî, Ebû Muhammed Huseyin Mes'ûd, *Tefsîru'l-Begavî (Meâlimu't-Tenzîl)*, Dâru Tayyibe, Riyad 1989, I, 158; Zemahşerî, Ebul Kâsım Mahmûd b. Omer, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavâmidu't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvil fî Vucûhi't-Tenzîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad 1998, I, 338; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyini limâ Tadammanahû mine's-Sunneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Adilmuhsin Turkî, Muesseseti'r-Risâle, Beyrût 2006, I, 433; Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Neseî, (Medâriku't-Tenzîl)*, Dâru Kahramân, İstanbul 1984, I, 79; Beydavî, Nasiruddin Ebî Saîd Abdillâh b. Omer b. Muhammed Şirâzî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Derseâdet, İstanbul trs., I, 91.

⁷¹ Mustafa Çağrı, “Adâlet” mad., *DİA*, Ankara 1988, I, 341.

etmektedir. Bu anlamında itidal ile aynı anlama gelen adâlet, tutum ve davranışlarımızda ahlâkî noktayı temsil eden en önemli bir ölçüdür.⁷²

Allah katında insanların en efdali olmanın ölçüsü, takva sahibi olmak,⁷³ takvâli olabilmek için de âdil olmak⁷⁴ ve adâletli söz söylemek olduğu ifadesi⁷⁵ Kur'ân'da adâletin bir kemâl sıfatı olarak tanımlandığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Adâlet kapsamlı bir kavram olup klasik ahlâk kitaplarında şu alt başlıklar da adâlet kavramının muhtevası içinde görülmüştür: sadâkat (saf ve samimi dostluk), ülfet (karşılıklı sevgiye dayalı anlaşma ve çikarsız sohbet); vefâ (din, akıl ve örf yönünden değerli ve güzel olan her hususta herkesin hakkını korumaya özen göstermek), şefkat (başkalarının sıkıntılarını paylaşmak), sıla-i rahim (akraba ve yakınlarla ilgilenmek), mükâfat (iyilik edene fazlasıyla karşılık vermek), hüsn-ü şerîke (ortak işlerde dürüst hareket etme), hüzn-i kazâ (hakkarı güzellikle ödeme), teveddüd (her meslek ve zümreden erdem sahibi insanın dostluğunu elde etmeye gayret etmek), teslîm (Allah'a ve buyruklarına gönülden bağlılık), tevekkül (var gücü ile çalışıp Allah Teâlâ'ya güvenmek) ve ubûdiyyet (Allah'a gereği gibi kulluk edip ibadetle O'nun rızasını kazanmak).⁷⁶ Bu başlıklardan da anlaşılıyor ki adâlet geniş kapsamlı bir kavramdır.

Dengenin gözetilmesi gerektiği her yerde adâlet söz konusudur. Nitekim Yüce Allah "*Her dâim adâlet ve hakkâniyet ölçüsünü gözetin ve ölçüyü bozmayın!*"⁷⁷ buyurmuştur. Bu anlamda satıcının alıcıya, öğretmenin öğrencisine, babanın çocuğuna vermesi gereken malı, notu, sevgiyi; aynı şekilde alıcının satıcıya, öğrencinin öğretmenine, evladın babasına vermesi gereken parayı, hürmeti ve saygıyı hakkıyla yerine getirmesi adâlet olup bunların terk edilmesi ise zulümdür.⁷⁸ Ahîlikte bu dengeyi gözetilmesi amacıyla çiraklık eğitimiyle başlayan ve ustalık sıfatıyla eğitimini tamamlayan ahîlere, davranışlarında adâlete, yani dengeye sahip olmaları için açılacak ve kapatılacak kapılar hakkında şu telkinlerde bulunulur:

Cimrilik ve tamah kapısını bağlayıp cömertlik kapısını aç,

Zulmetme kapısını bağlayıp iyilik kapısını aç,

⁷² Kerim Buladı, "Kur'ân ve Adâlet", *Diyânet İlmî Dergi*, Cilt: 38, Sayı 1, Ocak-Şubat-Mart 2002, Ankara 2002, 24.

⁷³ Hucurât 49/13.

⁷⁴ Mâide 5/8.

⁷⁵ En'âm 6/152.

⁷⁶ Hüseyin Algül, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Adaleti", *Diyânet İlmî Dergi*, 1995, Cilt: 31, Sayı: 3, 25; Mustafa Çağrı, "Adâlet" mad., *DİA*, Ankara 1988, I, 342.

⁷⁷ Rahmân, 55/9.

⁷⁸ Buladı, *Kur'ân ve Adâlet*, 24.

*Hırs ve heva kapısını bağlayıp kanaat kapısını aç,
Lezzet kapısını bağlayıp riyâzet (nefsini kırma) kapısını aç,
Halktan birşey umma kapısını bağlayıp sadece Hak'tan bekleme kapısını aç,
Faydası olmayan sözler söyleme kapısını bağlayıp Allah'ı anıp tatlı konuşma
kapısını aç,
Şeytanca işler kapısını bağlayıp Allah rızasına talip işler kapısını aç.⁷⁹*

Sülemi, Fütüvveti “Allah’ın emirlerine uymak ve güzel ibadette bulunmak” olarak tanımlar.⁸⁰ Dolayısıyla Fütüvvet gerek inanç değerleri ve gerekse davranışsal değerler bakımından Kur’ân’ın getirdiği ilkeleri kendisi için esas almış ve bu değerlerin kendi mensuplarında adâletli (dengeli ve ölçülü) bir davranış haline gelmesini amaçlamıştır. Nitekim Ahî kültüründe insan iki kürekli bir kayığa benzetilir. Buna göre; Bir kürek üretim, ticaret, ekonomi, sanat gibi işleri; diğer kürek de insan ilişkileri ile ahlâkî değerleri temsil eder. Kayığın düzgün ve hızlı hareket etmesi için her iki küreğin de aynı güç ve ritimde çekilmesi gerekir. Küreklerden biri çekilmez, ya da az çekilirse kayık olduğu yerde dönecektir.⁸¹ Dolayısıyla teori ile pratiğin, inanç ile amelin birlikte ve dengede yürütülmesi, Ahîlik teşkilatlarında gözetilen ve önem verilen bir husustur. Zira bu denge, bu teşkilatların ilkelerine rengini veren Kur’ân’da kâmil manada bulunmakta olup muhataplarından inanç ve ameli talep etmektedir. İslam’ı diğer inanışlardan ayıran temel hususların başında, işte bu inançla birlikte, hukukî ilişkileri de yapılandıran bir zemine sahip olması gelmektedir. İnsani durum ve ilişkiler açısından bakıldığında şeriat, her türlü hukuki ilişkinin zeminini oluşturmaktadır. Bu hukuki zeminin ahlâki bir temeli de bulunmaktadır. Ancak bu hukuki zeminin varlığı, ahlâki zeminin reelden ideale doğru yükselebilmesi için bir zorunluluktur. Bu sebeple denilebilir ki hukuk zemini, yüksek ahlâka ulaşmak için bir hareket noktasıdır. İşte tevhid ve adâlet, bu zeminin iki temel direğini oluşturmaktadır. Bu yönüyle tevhid ve adâlet, Fütüvvet ehlinin de başlangıç noktası olmakta ve kişinin bencillikten kurtulmasının ilk adımını oluşturmaktadır. Bu noktadan hareket ederek, faziletlere yönelmek Fütüvvet ehlinin temel amacıdır. İslam’ın beş temel unsurunun, hem Allah’a, hem kişiye ve hem de topluma ve kâinata dönük yüzleri bulunması da bu gerçeği ortaya

⁷⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 52; Hilal Temel, “Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimdeki Rolü”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, 61.

⁸⁰ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 24.

⁸¹ Mahmut Aydın, *Meslek Etiği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (UZEM), Ünite 4, 5.

koymaktadır. İbadetlerin rükünleri bir yandan onların sıhhatini korurken, diğer yandan faziletleri de kişinin kalitesine katkı sunmaktadır.⁸²

Tevhit ve adâlet ilkesi yanında Kur’ân, emânet ve adâlet ikilisine de dikkatleri çekmektedir. “Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder.”⁸³ mealindeki ayette ahlâkla hukukun en geniş kapsamlı ilkelerinden olan emânet ve adâlet kavramları bir arada zikredilmiştir. Bu ayet alimlerce din ve şeriati bütünüyle kapsayan, temel hükümleri ortaya koyan bir ayet olarak değerlendirilmiştir.⁸⁴ Bu münasebetle emânet, adâlet sıfatının davranışlara yansıyan ve muhtevasında en merkezî konuma sahip bir içeriğe tekâbül etmektedir. İşte bu güzel haslet, Fütüvvetin de vazgeçilmez ahlâkî ilkelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nietkim Fütüvvetnâmesinde Sülemi şöyle diyor: “Fütüvvet gereklerinden biri de doğru sözlü olmak, emaneti ödemektir. Peygamberimizden (a.s.) bir rivayette “Dört şey vardır ki bunlar sende olursa dünyadan kaybettiğinin önemi yoktur: Emaneti koruma, doğru söyleme, güzel huy ve helâl kazanç.”⁸⁵

Adâlet sadece sevdiklerimize karşı değil, bize hasım olanlara karşı da yerine getirilmesi gereken aslî ve vazgeçilmez bir görevdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey müminler! Allah hakkı için, her dâim adâlet ve hakkaniyet sahibi olun. Bir zümreye yönelik öfke ve nefretiniz, adâletsiz davranmanıza yol açmasın. Gerek dosta gerek düşmana karşı hep adâletli olun. Çünkü Allah’a karşı saygı ve sorumluluk bilincine en uygun davranış budur.”⁸⁶ Adâleti hasım olanlar karşısında da temsil etmeyi emreden bu Kur’ânî düstur, Fütüvvet tüzüğünde Sehl b. Abdullah’ın dilinden şu şekilde dile getirilmektedir: “Düşmanlarınızla adâletle; dostlarınızla da kerem ve vefa ile geçin.”⁸⁷

Adâlet, fütüvvet ehli ve ahîlerde ticârî ilişkilerde, gerek üretim ve gerekse pazarlamasında, ticari hayatın her aşamasında da gözetilmesi gereken bir ahlâkî ilkedir. Bu konuda ahîlere esas teşkil eden ayetlerden birisinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ölçüyü ve tartıyı adâletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın. Eğer mümin iseniz Allah’ın (helâlinden)

⁸² Zafer Erginli, “Bir Değerler Manzumesi Olarak Fütüvvet”, İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu, 12-21 Haziran 2014, Erzurum 2015, 111-112.

⁸³ Nisa 4/58.

⁸⁴ Ali Toksarı, “Emanet”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 81-83.

⁸⁵ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 30.

⁸⁶ Maide 5/8.

⁸⁷ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 64.

biraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır."⁸⁸; "*Vay hâline, ölçüde ve tartıda hile yapanların! İnsanlardan birşey alırken hakkını vererek ölçüp de onlara bir şey verirken ölçüyü ve tartıyı eksik tutanların!*"⁸⁹ Bu ayetlerden ilham alan Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatları, birliklerine mensup olanların üretim ve pazarlama esnasında gözetmeleri gereken şu yasakları ortaya koymuş ve bu yasaklara dikkat etmeyenler veya bu hususta, hakkında şikâyet gelen mensuplarını teşkilattan çıkartmışlardır. Ticaret ahlâkında kesinlikle kaçınılması gereken söz konusu hususlar şunlardır:

- Noksan tartmayacaksın ve bozuk terazi kullanmayacaksın,
- Sahte ve kalitesiz mal üretmeyeceksin.
- Hileli ve çürük mal satmayacaksın,
- Müşteriden fazla para almayacaksın,
- Bir başkasının malını taklit etmeyeceksin.⁹⁰

Fetâ ve ahîler, teşkilata mensup olduktan sonra hayatlarını her açıdan Kur'ân'ın ahlâkî umdelerine göre yaşama gayreti içerisinde olmuşlardır. Kur'ân'ın hayatlarında bir davranış modeli olması açısından da Hz. Peygamber'i (a.s.) örnek almışlardır. Kendisine Hz. Peygamber'in ahlâkî hakkında sorulduğunda Aişe (r.a.)'nın fevkalade isabetle ve vecîz bir ifade ile tarif ettiği "Onun ahlâkî Kur'ân idi." sözlerinde de olduğu gibi, Hz. Peygamber'in ahlâkî Kur'ân'dan ibaretti. O, Kur'ân'ın pratiğe aktarılmış bir modeli, âdetâ yürüyen bir Kur'ân idi. Bu münasebetle Hz. Peygamber'den gelen rivayetler, fütüvvetnâmelerde önem arz etmiş ve teşkilatın bütün mensuplarınca örnek-model alınmıştır. Örneğin adâlet hususunda Allah Teâlâ Peygamber'e (a.s.) şöyle buyurmaktadır: "*Ey Muhammed! De ki: "Allah'ın bana indirdiği Kitabı tebliğ etmem ve aranızda adâletle davranmam buyrulmuştur.*"⁹¹; "*De ki: Rabbim adâletli olmayı emir buyurdu.*"⁹²; "*...Aralarında adâletle hüküm ver. Şüphesiz Allah, adâletli olanları sever.*"⁹³

Bu ve benzeri ayetler çerçevesinde adâleti her daim ayakta tutmaya çalışmış,

⁸⁸ Hüd 11/85-86.

⁸⁹ Mutaffifin, 83/1-3.

⁹⁰ Hayrettin İvgin, "Ahîlerde Ahlâkî Değerler ve Bunların Ticarete Uygulanması", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, 74.

⁹¹ Şûrâ 42/15.

⁹² Ârâf 7/29.

⁹³ Maide 5/42.

söylem ve eylemlerinde bu hal üzere olmayı şîâr edinmiş olan Hz. Peygamber (a.s.), kimseye haksızlık yapmamıştır. Resulü Allah'ın kimsenin malında ve hakkında gözü olmadığı gibi genel anlamda onun dünya malında da gözü olmadığı bilinen bir husustur. O, Şahıs ve kamu malına asla ihanet etmemiş ve edilmesine de izin vermemiştir. Nitekim Huneyn Savaşı'ndan sonra ganimetlerin toplandığı yerde durmuş ve eline devesinin hörgücünden bir tüy alarak: “İnsanlar! Benim sizin ganimetinizde gözüm yoktur. Hatta şu kadar tüyde bile!”⁹⁴ buyurarak savaşta elde edilmiş ve dağıtılmayı bekleyen emânet ganîmete ve taksimindeki adâlete olan hassasiyetini dile getirmiştir.⁹⁵

Fütüvvet, sünnete tâbi olmaktır, diyen Sehl b. Abdullah⁹⁶ da, Hz. Peygamber'in (a.s.) bu ahlâk-ı hamîdesine uyulmayı teşkilata mensup olanlara bir hedef olarak göstermiş ve bu haslet fütüvvetnâmelerde bir tüzük maddesi olarak yer almıştır.⁹⁷

b. Muâvenet/Kardeşlik

Muâvenet; iyilikseverlik, ihsan, infâk, ikrâm, helâl kazanç, hayırda yarış, dostluk, kardeşlik, yakınlarla ilgilenme, iyiliği emir ve kötülükten nehiy, birlik ve beraberlik, misafirperverlik, cömertlik ve kanaatkârlık gibi birçok hasleti muhtevasında barındıran bir ilkedir.⁹⁸ Muhtevasında mâlî destek ve kardeşlik, merkezî bir konum arz etmektedir. Bu sebeple muâveneti, diğer anlamlarını da içeren infak ve kardeşlik kavramları çerçevesinde değerlendirmek isabetli olacaktır.

Kardeşlik kelimesi Arapça'da “uhuvvet” kelimesiyle, *kardeş* kelimesi ise “ehun” kelimesiyle ifade edilir.⁹⁹ Bu kelimenin çoğul formu olan “ihvetun” (kardeşler) kelimesi kan bağı ile olan kardeşliği ifade ederken; diğer çoğul formu olan “ihvân” (kardeşler) kelimesi ise kan bağı olsun veya olmasın aynı inanç ve ideallere sahip olan, aralarında manevî bir yakınlık bulunan kişiler arasındaki ilişkiyi ifade eder.¹⁰⁰ Bu sebeple Kur'ân'da aynı gerçeklere iman etmiş olmalarından dolayı müminler birbirlerinin kardeşi olarak tanımlanırken,¹⁰¹ münâfık¹⁰² ve kâfirler de bu gerçekleri inkâr konusunda

⁹⁴ İbn Mace, Cihad, 34.

⁹⁵ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, 272.

⁹⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 391.

⁹⁷ Süleymî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 94.

⁹⁸ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire trs., XXXI, 3179-3180; Musa Gelici, “Portestan İş Ahlakı ile Ahilik İş Ahlakının Karşılaştırılması”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, İstanbul 2007, 56.

⁹⁹ Râğîb el İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınevi, İstanbul 1986, 13.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 41.

¹⁰¹ Bakara 2/178, 220; Ali İmrân, 3/103; Tevbe, 9/11, 71; Hicr, 15/47; Ahzâb, 33/5; Hucurât, 49/10, 12;

ortak tutuma sahip olmaları nedeniyle birbirlerinin kardeşi olarak tarif edilmişlerdir.¹⁰³ Dolayısıyla Kur'ân'da üç farklı kardeşlikten bahsedilir: birincisi insanlık ailesi anlamındaki kardeşlik,¹⁰⁴ ikincisi kan bağı ile olan kardeşlik, üçüncüsü ise aynı inanç ve değerlere sahip olanların bir araya gelmesiyle oluşturdukları kardeşlik. Bunlar içinde en değerli olan kardeşlik, din kardeşliği olup özellikle bu amaç için bir araya gelenlerin oluşturduğu kardeşlik “muâhât” kavramı ile ifade edilmiştir.¹⁰⁵

“Biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek” anlamına gelen muâhât, tarihte Hz. Peygamber'in (a.s.) bütün varlıklarını Mekke'de bırakarak hicret ettikleri Medine'de muhacirlerle Medineli ensar arasında gerçekleştirdiği kardeşliği ifade eder. Muhacirleri bağrına basan ensar, sahip oldukları bütün maddi imkânları yeni kardeşleriyle paylaşmak istemişlerse de, bunu kabul etmeyen muhacir, Hz. Peygamber'in (a.s.) isteği üzere borç olarak kardeşlerinin imkânlarından faydalanmış, ancak aldıklarını daha sonra bütünüyle kendilerine ödemişlerdir.¹⁰⁶ Ensar, kardeşleri muhacirlere yardım etme hususunda öylesine istekli idiler ki kendi yoksulluklarını unutup yeni kardeşlerini kendilerine tercih etmeleri (îsâr), Kur'ân'da övgüyle bahsedilen şu ilahî takdire konu olmuştur: “*Muhacir müminlerden önce Medine'yi yurt edinip imanı kalplerine nakşetmiş kimseler [ensâr], yanlarına hicret eden müminleri severler. Onlara verilen ganimetler sebebiyle içlerinde kıskançlık duymazlar. Hatta muhtaç durumda bile olsalar muhacirleri kendilerine tercih ederler. [Bilin ki] nefsinin tamahkaârlık ve cimrilik duygusundan arındıranlar, kurtuluşa erip umduklarına kavuşacak kimselerdir.*”¹⁰⁷ Nitekim Enes b. Mâlik'ten gelen rivayette Hz. Peygamber (a.s.), Bahreyn arazisini dağıtmak için ensârı çağırdığında, onlar “Ey Allah'ın rasulü! Muhâcir kardeşlerimize bunun bir mislini vermedikçe bize bir şey verme” demiş, aynı tutumu Benî Nadîr ganimetlerinde de göstererek kendi haklarından feragat etmişlerdir.¹⁰⁸

Tarihte kendisinden önce bir örneği olmayan bu müstesna kardeşlik uygulaması, varlık mücadelesi veren Müslümanların, etki ve sonucu ilâ yevmil kıyâme devam

Haşr 59/10.

¹⁰² Tevbe 9/67.

¹⁰³ Ali İmrân 3/111, 156, 168; Ahzâb 33/18; Haşr 59/11-12.

¹⁰⁴ A'râf 7/26-27, 31, 35, 172; Yâsîn 36/60.

¹⁰⁵ Ramazan Şahin, “İslâm'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları”, Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tedkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 1, Cilt: 1, Sayı: 1, 2005, 114-115.

¹⁰⁶ Saffet Sancaklı, “Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi”, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, 426.

¹⁰⁷ Haşr 59/9.

¹⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 362.

edecek olan fevkalâde önemli ve başarılı bir kardeşlik uygulaması olmuş ve kendisinden sonra yine çok başarılı ve yaygın bir şekilde uygulanması, Ahîlik teşkilatına nasip olmuştur. Dolayısıyla Ahîlik teşkilatı, bir peygamberî uygulama olan muâhât/kardeşlik sünnetinin, sahabeden sonra en güzel ve en yaygın anlamdaki bir uygulama olması açısından tam bir nebevî uygulama ve peygamberî sünnettir.

İslâm, müminleri dinde kardeş kılarak onların birbirlerine sevgi ve saygı ile bağlanmalarını tavsiye etmiştir. “Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin; umulur ki esirgenirsiniz”¹⁰⁹ ayetinde bildirildiği üzere, Allah Teâlâ müminlerin dinde kardeş olarak barış içinde yaşamalarını istemiştir. Müminlerin dinde kardeş kılınması, insani değerlerden sapmadan barış ve huzur içinde bir yaşamın temin edilmesi içindir. *Kardeşlik* ve *barış* birbirine en yakın iki olgudur. Kardeş olmak, sevgi ve fedakarlığa, diğerkâmlığa davettir. Kardeş olmak yardımlaşma ve paylaşmak demektir. Kardeş olmak barışa, huzura ve esenliğe gitmektir, sevgi ve muhabbetle kucaklaşmaktır.¹¹⁰

Fütüvvet ve Ahîlik, Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabına rehberlik eden Kur’ân’ın buyruklarını, kardeşlik konusunda da temel almış, teşkilat mensupları arasındaki kardeşlik hukukunu, Kur’ânî ilkeler çerçevesinde hassasiyetle belirlemiş ve takip etmiştir. Bu konuda Fütüvvet ve Ahîliğe ilham kaynağı olan ayeterden bazıları şunlardır:

“Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın; parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de o, gönüllerinizi birleştirmişti ve onun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz.”¹¹¹; “Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah’tan korkun ki esirgenesiniz.”¹¹²; “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul eden, çok

¹⁰⁹ Hucurât 49/10.

¹¹⁰ Hamdi Gündoğar, “İslam Kardeşlik ve Barış”, II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, 19-21 Mayıs 2016, Hollywood Hotel-Sarajevo, II, s35.

¹¹¹ Ali İmrân, 3/103.

¹¹² Hucurât 49/10.

esirgeyendir.”¹¹³; “İlk muhacirlerden sonra hicret eden müminler Allah’a şöyle niyaz ederler: ‘Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman eden din kardeşlerimizi affeyle. Kalplerimizde müminlere karşı kin ve kıskançlık gibi duygulara yer verme. Rabbimiz! Hiç şüphe yok ki sen müminleri çok sevip affedersin; onlara karşı daima merhametlisin.’”¹¹⁴

Bu Kur’ânî ifadeleri hayatında amele dönüştüren Hz. Peygamber (a.s.) de şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Sizden biriniz, kendi nefsi için istediğini kardeşi için de istemedikçe gerçek mümin olamaz.”¹¹⁵; “Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu düşmanına teslim etmez. Kim, mümin kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Kim müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir müslümanın kusurunu örterse, Allah da Kıyamet günü onun kusurunu örter.”¹¹⁶

İşte bu Kur’ânî ve nebevî ifadeler, Fütüvvet ve Ahîliğe ilham kaynağı olmuş ve gerek tüzüklerinde ve gerekse davranışlarında kardeşliğin fevkalade güzel örneklerinin sergilenmesine vesile olmuştur. Nitekim fütüvvetnâmelerin ilkini yazan Sülemî, fütüvvetnâmesinde bu Kur’ânî ifadeleri şu şekilde dile getirmektedir:

Fütüvvetin gereklerinden biri de içinde, dışında, yanında ve arkasında daima ihvânına karşı samimi olmaktır. Hakim Ebû Ahmed’ten nakille hukemâdan birisinin şöyle dediğini işittim: “Kardeşin kardeşi bütün kalbiyle sevmesi, diliyle terbiye etmesi, malıyla yardım etmesi, edebiyetle düzeltmesi, arkasında onu savunması fetâlara karşı bir kardeşlik gereğidir.”¹¹⁷

Fütüvvet gereklerinden birisi de ihvânına son derece hürmet ve ikram etmektir.¹¹⁸ İnsanlar hakkında güzel zan beslemek, onlara karşı saygıyı muhafaza etmektir.¹¹⁹ Fütüvvet, dostların hata ve kusurlarını aramamak, görmemektir.¹²⁰ Bu ahlâkî erdemi Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) şu veciz ifadeleriyle şöyle betimlemektedir:

“Şefkat ü merhamette güneş gibi ol!

¹¹³ Hucurât 49/12.

¹¹⁴ Haşr 59/10.

¹¹⁵ Buhârî, İman, 6; Müslim, İman, 71; Tirmizî, Kıyâme, 60; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Nesâî, İman, 19.

¹¹⁶ Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58; Ebû Davûd, Edeb, 46; Tirmizi, Hudûd, 3.

¹¹⁷ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 74-75.

¹¹⁸ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 77.

¹¹⁹ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 39.

¹²⁰ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 25.

Başkalarının kusurlarını örtmede gece gibi ol!
Sehâvet ü cömertlikte akarsu gibi ol!
Hiddet ü asabiyette ölü gibi ol!
Tavâzu ve mahviyette toprak gibi ol!
Olduğun gibi görün, görüldüğün gibi ol!”¹²¹

Kardeşliğin en önemli göstergelerinden birisi de din kardeşlerinden ihtiyaç sahibi olanlara infak ve tasaddukta bulunmaktır. Kur’ân’da bir anlamda imanın tasdiki anlamına gelen infak ve sadaka, Fütüvvet ve Ahîlikte de önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Fütüvvet ve Ahîliğe rehberlik eden ayetler şunlardır:

“Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.”¹²²; “Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yedi başak bitiren bir dâne gibidir ki her başakta yüz dâne vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah’ın lütfu geniştir. O herşeyi bilir.”¹²³; “Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah’a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükâfat vardır.”¹²⁴; “Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.”¹²⁵; “O takva sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”¹²⁶; “Ey iman edenler! Kendisinde artık alış veriş, dostluk ve şefaatin bulunmadığı gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcadığınız.”¹²⁷; “De ki: Rabbim kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden de) kısar. Siz hayır için ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”¹²⁸; “Allah’ın emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından uzak durmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günahkârlık ve saldırganlık hususunda birbirinize destek olmayın.”¹²⁹

İnfak ve tasaddukta bulunmayanların, aslında cimrilik ederek kendilerini Yüce Allah’ın azabına maruz bırakacakmış olacaklarını ifade eden şu ayet dikkat çekicidir: “Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Yaptığınızı

¹²¹ Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, 60.

¹²² Ali İmrân 3/92.

¹²³ Bakara 2/261.

¹²⁴ Hadîd 57/18.

¹²⁵ Yusuf 12/88.

¹²⁶ Ali İmrân 3/134.

¹²⁷ Bakara 2/254.

¹²⁸ Sebe 34/39.

¹²⁹ Mâide 5/2.

güzel yapın; Allah güzel yapanları sever."¹³⁰; "Göklerin ve yerin ezeli-ebedi mirasçısı Allah olduğu halde, siz ne diye malınızdan mülkünüzden onun yolunda harcamıyorsunuz?!"¹³¹ Bu ayet, elde mevcut olan nimetlerin asıl sahibinin insanlar değil, Allah Teâlâ olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Ahîlikte de mal sevgisi eleştirilmiş, kerem, infak ve tasadduk övülmüş, teşvik edilmiştir.

İyiliğin muhatabı, özel bir sınıf değildir. Yeryüzünde can taşıyan her varlık, iyilik ve ihsânı hak etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ iyilik yapmayı inanan inanmayan herkes için emretmiştir: "Din uğrunda size savaş açmamış, sizi yurdunuzdan çıkarmaya kalkışmamış müşriklere gelince, Allah onlarla iyi ilişkiler kurmanızı, kendilerine adâletli davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adâletli davrananları sever."¹³² Bu gerçeğe bir sözünde dikkatleri çeken Hz. Peygamber (a.s.) de şöyle buyurmuştur: "Tüm halk Allah'ın ehlidir. Onların Allah'a en sevimli geleni ise, Allah'ın ehline iyilik yapan, onların yararına güzel işler yapandır."¹³³ Peygamberimiz iyilik ve sadakanın muhatabının sadece insanlar değil, her bir hayvan türüne de iyilik ve ihsânın sunulması gerektiğini ifade etmiştir. Rasulullah bir sözünde şöyle buyurmaktadır: "Bir Müslüman ağaç diker de bunun meyvesinden insan, ehli veya vahşi bir hayvan veya kuş yiyecek olursa, yenen şey onun için bir sadaka hükmüne geçer."¹³⁴; "Merhametli olanlara Rahman da merhamet eder. Yerde olanlara merhametli olun ki gökte olan da size merhamet etsin."¹³⁵

Bu ilkelerden esinlenen Sülemî, Fütüvvetin tüzüğünde şu ifadelere yer vererek fetâ ve ahîlere şöyle nasihata bulunmuştur: "Fütüvvetin esaslarından birisi de sahip olduklarından vermede insanlar arasında ayırım yapmamaktır. Herkese ver, herkese ihsanda bulun. Kendi yaptıklarını gözünde küçük, sana ikram edilenleri büyük göresin."¹³⁶ Dolayısıyla ikramda insanlar arasında ayırım yapmamak Fütüvvet gereklerinden birisidir. El-Medâinî'den rivayetle Yahya b. Halid el-Bermekî oğluna şöyle vasiyet etmiştir: "Oğlum! İnsanlara ikramını hiçbir zaman bırakma. Çünkü sen

¹³⁰ Bakara 2/195.

¹³¹ Hadîd 57/10.

¹³² Mümtetine, 60/8.

¹³³ "el-Halku 'iyâlullâh ve ehabbuhum ila'llâh enfa'uhum li 'iyâlihî". Rivâyetin kaynağı için bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs*, Mektebetu'l-İlmi'l-Hadîs, trs., I, 446. (1254 nolu hadisin açıklamasında.)

¹³⁴ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Musâkât, 10.

¹³⁵ Tirmizî, Birr, 16.

¹³⁶ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 84.

onlara ikram etmekle kendine ikram etmiş olursun.”¹³⁷ Yine Fütüvvet gereklerinden bir diğeri de kerem etmektir. Kerem, gelmeyene gitmek, vermeyene vermek, kötülük edene iyilik etmektir.¹³⁸

Kardeşliğin ve infakın en güzel örneklerinden birisi de; kendisi ihtiyaç sahibi iken, kardeşini kendisine tercih etmektir. Kur’ân’dan mülhem olarak *îsâr* kelimesiyle ifade edilen bu haslet,¹³⁹ ahiret saadetini elde etme arzusuyla başkasının iyiliğini ve mutluluğunu kendisine ve kendi zevklerine tercih etmek, başkasının ihtiyacını kendi ihtiyaçlarından daha önde tutmak şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴⁰ Kardeşliğin çok ileri bir seviyesine ait olan bu hasletin güzel bir örneğini Hz. Peygamber’in (a.s.) Medine’de muhacir-ensar arasında yaptığı muâhât/kardeşliğin oluşturduğu atmosferde Haşr Suresi’nin 9. ayetinin de sebab-i nüzulü olduğu ifade edilen şu olayda görmekteyiz:

Ebu Hüreyre'den gelen bir rivâyete göre bir gün Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna bir adam geldi ve açıklıktan takatinin kesildiğini söyledi. Rasûlullah, hanımlarına bu adama bir şeyler vermeleri için haber gönderdi. Hanımları evlerinde sudan başka bir yiyecek bulunmadığını söyleyince Peygamberimiz: “Bu gece bu adamı kim misafir edecek?” dedi. Bunun üzerine Ensâr'dan Ebû Talhâ: “Ya Rasûlallah, ben misafir ederim” dedi. Onu evine götürdü. Evde hanımına yiyecek birşey bulunup bulunmadığını sordu. Karısı da yalnız çocukların yiyeceği kadar birşey bulunduğunu söyledi. O da: “Öyleyse onları bir şeyle avut, sofraya gelmek isterlerse uyut. Misafirimiz eve gelince lambayı söndür, ona kendimizi de yiyormuş gibi gösterelim,” dedi. Sofraya oturdular. Misafir karnını doyurdu. Kendileri karanlıkta yiyormuş gibi davrandılar ve aç yattılar. İşte “*Onlar ki kendileri zaruret içinde bulunsalar dahi onları [kardeşlerini] kendilerine tercih ederler.*” ayetinin bir rivayete göre bu olay üzerine indiği söylenmiştir.¹⁴¹

Hz. Peygamber (a.s.) döneminde gerçekleşen bu olayın bir benzeri de, Kur’ân ve sünnetten beslenen Fütüvvet ehli arasında cereyan etmiştir. Kurtubî (1195-1273) bu olayı şöyle aktarmaktadır: Ebu’l-Hasan Antâkî anlatıyor: “Otuz kadar kişiyle Rey kasabalarından birinde bir adama misafir olduk. Yanımızda hepimizi doyurmayacak

¹³⁷ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 92.

¹³⁸ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 56.

¹³⁹ Haşr 59/9.

¹⁴⁰ Mustafa Çağrıçı, “İsâr” mad., *DİA*, Ankara 2000, XXII, 490.

¹⁴¹ Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Camîu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru Hicr, Kâhire 2001, XXII, 528-529; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 362-364.

kadar az birkaç ekmek vardı. Akşam ekmekleri parçalara ayırıp sofraya koyduk. Karanlık çökmüştü. Sofra kaldırıldığında ekmeklerin hiç eksilmediği görüldü. Çünkü herkes, hepimize yetmeyecek, hiç olmazsa kardeşim yesin diye ona hiç el sürmemişti.”¹⁴²

c. İffet/Özdenetim

İffet kelimesi sözlükte helâl olmayan şeyden kaçınmak,¹⁴³ haram olandan uzak durmak,¹⁴⁴ çirkin işlerden ve haramlardan sakınmak anlamlarına gelen ‘*affe* fiilinden türemiş bir kelimedir.¹⁴⁵

İffet, insanın nefsi ve maddî hazlara aşırı düşkünlükten korunmasını, özdenetime sahip olmasını ifade eden bir kavramdır. Sözlükte haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak anlamında masdar olan iffet kelmesi, daha çok felsefî mahiyetteki ahlâk kitaplarında ve bunların etkisinde kalan diğer eserlerde insandaki arzu (şehvet) gücünün ılımlı işleyişinden hasıl olan erdem anlamında kullanılmış, yeme-içme ve cinsî arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın buyruğu altına sokmak suretiyle elde edinilen erdem şeklinde tarif edilmiştir.¹⁴⁶ Çirkin davranışlardan kaçınan ve haram olan şeylerden uzak duran kişiye *afif* (müennesi *afife*) denilir.¹⁴⁷

İffet ve hayâ, birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. İffetin olduğu yerde hayâ, hayânın olduğu yerde de iffet vardır. Yokluğu da böyledir; iffetin olmadığı yerde hayâ, hayânın olmadığı yerde de iffet yoktur. “Hayâ, imandandır.”¹⁴⁸ diyerek hayânın dinden hasıl bir erdem olduğunu ifade buyuran Peygamberimiz: “Her dinin bir ahlâkı vardır, İslâm’ın ahlâkı da hayâdır”, demiştir.¹⁴⁹ Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572), iffet duygusunu oluşturan oniki unsurun başında hayâ duygusunu en başta zikrederek iffet ve hayâ arasındaki ilişkiye dikkatleri çekmiştir.¹⁵⁰ Hukemâ “Hayâ elbisesi giyen bir

¹⁴² Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, 48.

¹⁴³ Halil b. Ahmet, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 92.

¹⁴⁴ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, es-Sihâh, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-'Ilm, Dördüncü Baskı, Beyrût 1984, IV, 1405.

¹⁴⁵ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, Kamûsu'l-Muhîd, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekeriyâ Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2008, 1114.

¹⁴⁶ Mustafa Çağrı, “iffet”, *DİA*, Ankara 2000, XI, 506.

¹⁴⁷ Halil b. Ahmet, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 92.

¹⁴⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîbu'l-Basrî el-Mâverdî, *Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn*, Dâru'l-Kutubu'l-'Ilmiyye, Beyrût 1987, 211-212.

¹⁴⁹ İbn Mâce, Zühd, 17; Mâlik, Hüsnu'l-Hulk, 9.

¹⁵⁰ Süleyman Gür, “Kur'ân'a Göre Müslüman Gençte Bulunması Gereken İki Önemli Ahlâkî Değer: İffet ve Haya”, Uluslararası Genlik ve Ahâk Sempozyumu, 6-7-8 Ekim 2016, Sinop 2016, 1038.

kimsenin ayıbını insanlar göremez.”¹⁵¹ demiştir. Zira hayâ, kişiyi kötü davranışlara karşı koruyan fevkalâde güçlü bir özdenetimdir. O yüzden Hz. Peygamber (a.s.) “Şayet utanmıyorsan, istediğini yap!”¹⁵² buyurmuştur.

Ahlâk kitaplarında insanî arzulara aşırı düşkünlük anlamındaki şehvet gücünün ifratına “şereh”, Fârâbî’nin lezzet duyarsızlığı dediği tefrit haline “humûd”, dengeli ve ılımlı işleyişine de iffet denilmiştir.¹⁵³ Mâverdî (974-1058), iffet erdemini kişinin onuru ve saygınlığı bakımından ele alarak iffetli olmayı, nefsi aşağı sıfatlardan arındırmayı ve insanlara muhtaç konuma düşüp onların yardımıyla yaşama zilletinden korunmayı insanın kendi kişiliğine karşı ahlâkî görevleri olarak göstermiştir.¹⁵⁴ İbn Miskeveyh (951-1030) iffetin muhtevasına dahil olan erdemleri şöyle sıralar: Hayâ, sükûnet, sabır, cömertlik, hür olma, kanaat, yumuşak huyluluk, istikâmet sahibi olmak, geçimli ve uzlaştırıcı olmak, vakar sahibi olmak ve kişiyi ahlâken olgunlaştıran güzel amellere sarılmak anlamında vera’ sahibi olmaktır.¹⁵⁵ Gazzâlî’de (ö. 1111) iffet kavramının muhtevasına dahil olan diğer hasletleri şöyle sıralamıştır: Hayâ, mahcûbiyet, müsâmaha, sabır, cömertlik, işleri güzellikle ölçüp tartma, güler yüzlü ve tatlı dilli olma, kolaylaştırıcı olma, düzenlilik, güzel görüş, kanaat, ağırbaşlılık, günahattan çekinme, yardımlaşma ve kibar olmak.¹⁵⁶ Râgıb İsfehânî (ö. 1108) ise iffeti kanaat, zühd, gönül zenginliği, cömertlik gibi erdemlerin esası olarak görmüş, iffetten yoksun olmanın bütün güzelliklerden mahrum kalmak anlamına geleceğini ve en alçaltıcı köleliğin şehvet köleliği olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷

Râgıb el-İsfehânî ayrıca şu tespitlerde bulunmuştur: Göz, kulak, dil ve el iffetli olmadıkça bunların sahibinin tam manasıyla *aff* olması mümkün değildir. Dilin iffetli olmaması halinde alay, teccüs, gıybet, nemime (koğuculuk) gibi günahlar işlenir. Gözün iffetli olmaması halinde harama ve bayağı arzuları kışkırtan dünya hayatının zinetine nazar edilir. Kulakta iffetin olmamasıyla da çirkin şeyler işitilir; zan ve günahın kapısına kulak kabartılır. Azalar açısından iffetin esası, sahibinin her bir azayı kendisine meşrû kılınan işlerde, şehvetin ve hevânın değil, sadece aklın ve dinin onayladığı hususlarda kullanılması; aklın ve dinin belirlediği sınırların dışına çıkmalarına izin

¹⁵¹ Mâverdî, *Edebu’-d-Dünya ve’-d-Dîn*, 212; Süleyman Gür, *İffet ve Haya*, 1038.

¹⁵² Buhârî, *Enbiyâ* 54, 3483, *Edeb*, 78, 6120; Mâverdî, *Edebu’-d-Dunyâ ve’-d-Dîn*, 212.

¹⁵³ Mustafa Çağrı, “İffet”, *DİA*, Ankara 2000, XXI, 506.

¹⁵⁴ Mustafa Çağrı, “İffet”, *DİA*, XXI, 507.

¹⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu’-l-Ahlâk*, 1317 h., 16-17.

¹⁵⁶ Mustafa Çağrı, “İffet”, *DİA*, Ankara 2000, XXI, 507.

¹⁵⁷ Râgıb, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi’-ş-Şerî’a*, 225.

vermemesidir.¹⁵⁸ Bu sayılanları Huzeyfe el-Mar'aşî şöyle özetler: “Fütüvvet dört şeydir: Gözün, kalbin, dilin ve hevân. Gözünü helâl olmayana bakmaktan kuru, dilinle sadece doğru söyle, kalbinde bir Müslümana karşı aldatma ve kin bulundurma, hevanın da şerre yönelmemesine dikkat et.”¹⁵⁹

İffet kelimesi Kur'ân'da doğrudan geçmez, fakat iffet kelimesiyle aynı kökten gelen isim ve fiil formları dört farklı ayette geçmektedir. Bu ayetlerden ikisinde mal-mülk, yeme-içmede ölçülü ve dengeli olma,¹⁶⁰ diğer iki ayette ise cinsel arzular hususunda helâl dairesinde kalma anlamında kullanılmıştır.¹⁶¹

Mal-mülk, yeme-içmede ölçülü ve dengeli olmayı emreden iki ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “[Ey Müminler!] Kendilerini Allah yoluna adayan ve bu yüzden çarşı-pazar dolaşıp ticaret yapma imkânı bulamayan fakirlere özellikle/öncelikle yardım edin. Gerçek hallerini bilmeyen biri, onları -el açıp yardım dilenmekten hayâ ettikleri için- zengin sanır. Ama sen onları simalarından [gerek sıkılğan hâllerinden, gerek üzerlerindeki fakirlik izlerinden] tanırsın. Onlar kimseye el açmazlar. Hiç şüphenez olmasın ki Allah yaptığınız her yardımı bilir ve mükâfâtını verir.”¹⁶²; “Himayeniz altındaki yetimleri ergenlik çağına gelinceye kadar deneyin. Kârı-zararı bilecek ve mallarını çekip çevirecek hâle geldiklerini gördüğünüzde, mallarını kendilerine derhal teslim edin. Ama sakın, “Bunlar büyüyünce mallarını geri alacaklar” diye düşünüp o zavallı yetimlerin mallarını tez elden harcamaya kalkmayın. İhtiyaç sahibi olmayan veli (iffetli olsun ve) yetimin malına hiç tenzzül etmesin. Fakir haldeki veli ise makul ölçüde istifade etsin.”¹⁶³

Cinsel içgüdüler konusunda helâl dairesinde kalmayı emreden ayetlerde ise şöyle buyuruyor yüce rabbimiz: “Evlenmek isteyip de buna maddi güçleri yetmeyenler, Allah lütfedip kendilerine imkân verinceye kadar iffetlerini korusunlar.”¹⁶⁴; “Bir nikah ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, zinetleri (yabancı erkeklere) teşhir etmeksizin (bazı) elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. Ancak

¹⁵⁸ Ragıb, *ez-Zerîa*, 224. Ayrıca bkz. Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 38.

¹⁵⁹ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 76.

¹⁶⁰ Bakara 2/273; Nisa 4/6.

¹⁶¹ Nûr 24/33, 60.

¹⁶² Bakara 2/273.

¹⁶³ Nisâ 4/6.

¹⁶⁴ Nûr 24/33.

sakınıp iffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir."¹⁶⁵

Allah Teâlâ, insanı iki kabiliyete sahip olarak yarattığını belirtir: "*İnsana hem kötülüğü hem de kötülükten sakınmayı ilham edene andolsun.*"¹⁶⁶ Bu ayete göre iyilik ve kötülüğe hem istidâdı, hem de ihtiyârı mümkün olan insan için iffet, bir seçim ve tercih konusudur. "*Kim malından-mülkünden ihtiyaç sahiplerine verir, cimrilikten kaçınır ve en güzel sözü [Kelime-i Tevhid] yürekten tasdik ederse, biz de onun salah ve felaha erip cennetlik olmasını müyesseser kılabiliriz.*"¹⁶⁷ Bu ayetten mülhem olarak İslâm âlimleri zinâ türü çirkinliklere karşı iffetli olmanın, kişinin kendi bilinçli tercihine dayanması ve imkânı varken irâdesi ve inancıyla bu fenalıklardan uzak kalabilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Psikolojik veya bedenî bir zafiyetten, âcizlik, korkaklık ve bilgisizlikten yahut başka bir engelden dolayı zevklerini terk eden kişi iffet sahibi (affif) sayılmaz.¹⁶⁸ Bu sebeple Kur'ân'da iffet (hıfz-ı furûc) övülmüştür: "*Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihtir. Şüphe yok ki Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar.*"¹⁶⁹ Bu ayetin devamında ve bir öncesinde geçen "gaddu'l-basar" ifadesi, mutlak anlamda bakmayı değil, insanı harama götürebilecek her türlü tutumu yasaklar ki bu da aslında *iffetli olmak* ifadesinin karşılığıdır.

Bu sebeple Kur'ân ve hadislerde olgun Müslüman sayılmak için sadece iman edip dinin bazı formel kurallarını yerine getirmek yeterli görülmemiştir. İnsanın iffet, hayâ, edep, zühd, kanaat gibi faziletlerle donanması ve din açısından günah olan, akli selim insanlarca da ayıp ve kötü kabul edilen tutum ve davranışlardan uzak durması ahlâkî olgunluk açısından gerekli görülmüştür. Bu düşünceye ilham veren bir ayette Yüce Allah "*Günahın gizlisinden de açığından da uzak durun*"¹⁷⁰ buyurmuştur. Fahreddin Râzi'nin bu ayetin tefsirinde yer verdiği görüşler, İslâm alimlerinin günahın her türüsünden kaçınmayı imanın ispatı ve kemali olarak gördüklerini göstermektedir.¹⁷¹

Kur'ân-ı Kerîm'de, kurtuluşa eren gerçek müminlerin vasıfları sayılırken,

¹⁶⁵ Nûr 24/60.

¹⁶⁶ Şems 91/7-8.

¹⁶⁷ Leyl 92/5-7.

¹⁶⁸ Râgıb, *ez-Zerâa*, 225.

¹⁶⁹ Nûr 24/31.

¹⁷⁰ En'âm 6/120.

¹⁷¹ Mustafa, "İffet", *DİA*, XXI, 507.

iffetlerini koruyan kimseler oldukları ifade edilmiştir.¹⁷² Bu sebeple mümin erkekler ve mümin kadınlar ayrı ayrı zikredilerek iffetli bir hayat sürmelerinin mükâfatı olarak kendilerine Allah'ın mağfireti ve cenneti müjdelenmiştir.¹⁷³ Cinsel içgüdülerinde haddi aşan ve meşru sınırlarda kalmayanlar ise *haddi aşanlar* (âdûn) olarak nitelendirilmişlerdir.¹⁷⁴ Zina eden erkek ve kadınların ancak birbirleriyle veya müşriklerle evlenmeye layık oldukları ifade edilmiştir.¹⁷⁵ Fuhuş yapan erkek ve kadınlar *habîs* olarak vasıflandırılmış ve bunların ancak kendi aralarında evlilik bağı kurabilecekleri belirtilmiştir.¹⁷⁶ Sonuçta neslin, ailenin ve toplumun korunması için fuhuş ve fuhşa götüren her türlü davranış “*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.*”¹⁷⁷ İlahî buyruğuyla yasaklanmış, buna mukabil evlilik meşru kılınmış ve kolaylaştırılmıştır.¹⁷⁸

Kur'ân'da hayâ ve iffet konusunda Hz. Yusuf ve Hz. Meryem'in hayatı örnek olarak verilmiştir.¹⁷⁹ Hz. Yusuf, efendisinin hanımı tarafından günaha davet edildiğinde “*Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettikleri şeyden daha sevimlidir. Eğer sen, bu kadınların tuzağını/düzenini benden uzak tutmazsan, (korkarım ki) ben onlara meylederim de cahillerden olurum.*”¹⁸⁰ diyerek Allah'a sığınır ve iffetine toz kondurmaktansa zindanda yatmayı göze almıştır. Hz Yusuf'un iffetinin kendisini günaha çağıran kadın tarafından da dile getirilmesi dikkat çekicidir: “*Ben onun nefisinden murâd almak istedim ama o iffet ve ismetine sâdik kaldı.*”¹⁸¹ Kıssadan hisse ile kimi alimler “Şehvet, efendileri köleleştirir Züleyhâ gibi; şehvete sabır ise köleleri efendileştirir Yusuf gibi.”¹⁸² demişlerdir.

Kur'ân'da bir diğer iffet örneği de Hz. Meryem üzerinden verilir. On iki surede - birisi zamirle olmak üzere- toplam otuz dört defa kendisinden bahsedilmektedir. Kur'ân'da ismiyle anılan tek kadın, Hz. Meryem'dir. Onun tertemiz iffetini Allah Teâlâ şöyle ifade ediyor: “*Vaktiyle melekler Meryem'e de şöyle demişlerdi: 'Ey Meryem!*

¹⁷² Müminûn 23/5.

¹⁷³ Ahzâb 33/35; Nâziât 79/40-41.

¹⁷⁴ Müminûn 23/5.

¹⁷⁵ Nûr 24/3.

¹⁷⁶ Nûr 24/26.

¹⁷⁷ İsrâ 17/32.

¹⁷⁸ Süleyman Gür, *İffet ve Haya*, 1044.

¹⁷⁹ Müminûn, 23/5-7; Meâric, 70/29-31.

¹⁸⁰ Yûsuf 12/33.

¹⁸¹ Yûsuf 12/32.

¹⁸² Süleyman Gür, *İffet ve Haya*, 1041.

Allah seni seçkin kıldı; her türlü günahattan uzak tuttu ve böylelikle diğer bütün kadınlardan üstün bir konuma yükseltti.”¹⁸³ Bir başka ayette: “*Müminlere bir misal de İmrân kızı Meryem’dir. [Yahudilerin iddia ettiklerinin aksine] o iffetini korudu. [İsa’yı dünyaya getirmesi için] biz ona ruhumuzdan üfledik. Meryem, rabbinin vaatlerinin ve vahiylerinin doğruluğunu şeksiz şüphesiz tasdik eden, son derece dindar, itaatkâr ve ihlaslı bir kadındı.*”¹⁸⁴ Başka bir ayette ise “*İsâ’nın annesi özü sözü doğru ve son derece iffetli bir kadındır.*”¹⁸⁵ buyurarak Allah Teâlâ onun pür-ü-pâk iffetini bütün insanlara örnek göstermiştir. Hz. Yusuf ve Meryem’in yanı sıra, Hz. Şuayb’ın kızlarının iffetli davranışlarına ve Hz. Mûsâ’nın iffetine düşkünlüğüne de Kur’ân’da yer verilmiştir.¹⁸⁶

Hz. Peygamber (a.s.) de öldürmekten,¹⁸⁷ zina etmekten,¹⁸⁸ ihtiyacı olduğu halde dilenmekten,¹⁸⁹ hırsızlık yapmaktan sakınmayı,¹⁹⁰ hakkına râzı olmayı¹⁹¹ iffet kapsamında değerlendirmiştir. Nikâh zinaya karşı,¹⁹² sabırla direnç dilenmeye karşı,¹⁹³ kanaat mala karşı¹⁹⁴ iffeti koruyan özelliğe sahiptir.¹⁹⁵ Bu sebeple Hz. Peygamber “Allah, yoksul olmasına rağmen iffetini korumaya çalışan mümin kulunu sever.”¹⁹⁶ buyurmuş ve şöyle dua etmiştir: “Yâ Rabbi! Senden hidâyet, takvâ ve iffet diliyorum.”¹⁹⁷; “Allahım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz”.¹⁹⁸

Kur’ân ve sünneti tüzük ve yaşamlarına esas alan Fütüvvet ve Ahîlikte bu Kur’ânî ilkelerin yansımaları şu ifadelerde buluyoruz: Nefsine ve şeytana uymayasın. Haramdan, mekruhtan perhiz edesin. Sünnetleri kocaltmayasın. Kimsenin ehline iyâline

¹⁸³ Al-i İmrân 3/42-43.

¹⁸⁴ Tahrîm 66/12.

¹⁸⁵ Mâide 5/75.

¹⁸⁶ Kasas 28/23-26.

¹⁸⁷ Kasas 28/23-26.

¹⁸⁸ Müslim, Zekât, 78; Nesâî, Zekât, 47; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 350.

¹⁸⁹ Buhârî, Tefsîr, II/48; Müslim, Zekât, 102; Ebû Dâvûd, Zekât, 24, 28; Nesâî, Zekât, 76; İbn Mâce, Zühd, 5.

¹⁹⁰ Müslim, Zekât, 78; Nesâî, Zekât, 47.

¹⁹¹ Buhârî, Büyû‘, 16; İbn Mâce, Sadakât, 15.

¹⁹² Nûr 24/33; İbn Mâce, Itk, 3; Tirmizî, Fezâilü’l-cihâd, 20; Nesâî, Nikâh, 5, Cihâd, 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 251, 437.

¹⁹³ Bakara 2/273. Ayrıca bkz. Müslim, Zekât, 108; İbn Mâce, Cihâd, 41; Ebû Dâvûd, Zekât, 27.

¹⁹⁴ Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 124.

¹⁹⁵ Saffet Köse, “Nefse Karşı Onurlu Duruş: İffet”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Haziran 2013, Sayı 19, 4-9.

¹⁹⁶ İbn Mâce, Zühd, 5.

¹⁹⁷ Müslim, Duâ, 72; Ahmed b. Hanbel, Musned, VI, 219/3692; VII, 63/3950, 204/4135, 229/4162, 270/4233.

¹⁹⁸ Dârimî, Nikâh, 20; İbn Mâce, Nikâh, 19; Nesâî, Cuma, 24.

kem gözle bakmayasın.¹⁹⁹

Fütüvvetnâmelerde belirtildiği üzere Fütüvvet ve Ahiliğe giren her meslek erbâbının iffetini koruması amacıyla üç şeyin bağlanması, üç şeyin de açık bulundurulması istenilmiştir: Gözü haram olan şeylere, ağız günah olan sözlere, eli zulüm olan şeylere bağlanır. Buna karşılık kapısı konuklara, kesesi ihtiyacı olanlara ve sofrası bütün aç olanlara açılır.²⁰⁰

Sülemî fütüvvetnâmesinde Serî es-Sakatî'nin (ö. 865) şu sözlerine yer vermiştir: Beş şey fetâların ahlâkındandır: Onlar nefisleri için içinde hevâ, lezzet, irâde ve şehvet olan tek adım atmazlar; nefislerinin kötü emrinden dışarı çıkarlar; iradeleri kuvvetli olur, beş şeyi yapmağa kesin olarak karar verirler: İnsanların ellerinde bulunana asla göz dikmezler, kimseye sıkıntı vermezler, ellerini, karınlarını (midelerini), edep yerlerini bozmazlar, gösteriş yapmazlar, kendilerinden (dinen) üstün olana uyarlar. Beş şeyden de yüz çevirirler: Her fâniden, insanlardan, şehvetlerden, baş olma ve övülme sevdasından kaçarlar. Beş şeyi de arzularlar: Dünyada az nasip, doğruluğa mülâzemet; gınahtan korkan bir kalp, alimlerle sohbet; cahillerle yol tutmaktan sakınırlar. Fütüvvet sahibi erler Allah'ı memnun edecek her şeyi yapmak ister ve cahilin kıymetini bilmeyip uzak durduğu şeyleri arzu ederler.²⁰¹

Fütüvvetin gereklerinden birisi de ihtiyacı için halka tenezzül etmemek, yüzüsu dököp dilenmemektir. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Belhî şöyle demiştir: Kimin zahmeti az olursa onun sevgisi sürekli olur. Kim utangaç olursa onunla görüşmek dostuna kolay gelir. Ama ihtiyaçları olan kimse, çekilmez olur.²⁰²

Fütüvvet gereklerinden birisi de şehvetleri terk ederek âfetlerden korunmaktır. Ebû Türâb en-Nahşebî şöyle demiştir: Âfetlerden korunmak, nefisini şehvetlerden korumana bağlıdır.²⁰³

Fütüvvet, nefsin arzularının peşinden gitmek değil, onun arzularına muhalefet edebilmektir.²⁰⁴ Fütüvvet kanaat etmek, aza razı olmaktır. Tâ ki kimseye boyun eğmeyesin. Kanaat zenginliktir, mal ve para çokluğu değil.²⁰⁵ Yularını nefis hevâsının

¹⁹⁹ Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, 54.

²⁰⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Onbirinci Baskı, Ankara 2007, 52; Necmettin Özerkmen, *Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri*, 69.

²⁰¹ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 41-42.

²⁰² Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 53.

²⁰³ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 53.

²⁰⁴ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 54.

²⁰⁵ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 57.

eline verme ki seni zulmete götürmesin. Çünkü hevâ zulmettendir. Sen akla uy. Çünkü akıl seni nurlara ve Allah'a götürür. Nefsini zühd ve takvâ ile süsle, korku ve tasa ile yıka, ona utanma ve sevgi elbisesi giydir ve akibeti Rabbine havale et ki sonucu hayırla bitsin.²⁰⁶ Fütüvvet açıkta utanacağın şeyi, gizlide yapmamaktır. Fütüvvet safâ, vefâ, cömertlik ve hayâdır.²⁰⁷

Fütüvvet ve Ahîlikte bütün bu erdemler, şu üç hususta hülâsa edilmiştir: “Eline, beline ve diline sahip ol”.²⁰⁸

d. Merhamet

Sözlükte masdar olarak “acımak, şefkat göstermek”, isim olarak ise “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf” anlamında kullanılan merhamet ve aynı manadaki rahmet kelimeleri öncelikle Allah Teâlâ'nın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsânlarını ifade etmekte, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevkeden acıma duygusunu ifade etmektedir.²⁰⁹

Kur'ân'da *merhamet* kelimesi sadece bir ayette geçerken²¹⁰ *rahmet* kelimesi 114 defa geçmektedir. Ayrıca 260 kadar ayette Allah Teâlâ'nın *rahmân* ve *rahîm* isimleriyle aynı kökten olan çeşitli fiil ve isimler yer almakta, bu ayetlerin büyük kısmında Allah Teâlâ'nın müminlere, genel olarak insanlara ve diğer varlıklara yönelik lütuf ve ihsanlarından söz edilmektedir.²¹¹

Merhamet, ihsân kelimesini de kapsayan geniş anlamlı bir kavramdır. Nitekim Yüce. Allah Kur'ân'da anne-babaya ihsânı emretmiş²¹² ve anne-babaya tevâzû ile rahmet kanatlarının gerilmesini ihsânın bir gereği olarak takdim etmiştir.²¹³ Yine hikmetli Kur'ân'ın muhtevasını, ihsân sahipleri için rahmetin bir neticesi olarak gerekçelendirmiş, ihsân sahibi muhsinlerin bu rahmet pınarından beslenenler olduğunu ifade buyurmuştur.²¹⁴ Zira rahmet, kalpteki acıma duygusudur. Bu duygu, sahibini,

²⁰⁶ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 65.

²⁰⁷ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 70.

²⁰⁸ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 244; Ekinci, *Ahilik*, 44, 113; Sancaklı, *Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi*, 19.

²⁰⁹ Mustafa Çağrı, “Merhamet”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 184.

²¹⁰ Beled 90/17.

²¹¹ Mustafa Çağrı, “Merhamet”, *DİA*, XXIX, 184.

²¹² Nisâ 4/36-37; İsrâ, 17/23-24.

²¹³ İsrâ 17/23-24.

²¹⁴ Lokman 31/1-4.

acınan objeye karşı lütüf ve ihsana sevkeder.²¹⁵ Dolayısıyla ana-babaya saygı ve itâat, evlat sevgisi, akrabaları gözetmek, yaşlılara, kimsesiz ve çaresizlere, yoksullara, hastalara, yetimlere ihsanda bulunma gibi erdemler, merhamet duygusunun bir yansımasıdır.

Allah Teâlâ, rahmeti kendisine prensip edindiğini ifade etmektedir.²¹⁶ Dolayısıyla Hz. Allah koruyanların en hayırlısı ve acıyanların en merhametlisidir.²¹⁷ Biz kullar da her işimizin başında Allah Teâlâ'nın bu yönüne vurgu yapan şu iki sıfatını anarak ona iltica eder ve ondan yardım isteriz: Bismillahirrahmenirrahîm.

Varlığın varlık sebebine rahmetini maya eden ve nefesine rahmeti yazan Hz. Allah, alemlere rahmet olarak gönderdiği elçisi Muhammed (a.s.)'in de insanlara karşı şefkat ve merhametle muamelede bulunmasını emir buyurmuştur. Şöyle buyuruyor yüce rabbimiz: “[Ey Nebi!] Allah'ın sana lütfettiği şefkat ve merhametten dolaydır ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer onlara sert ve kırıcı davransaydın, hiç şüphesiz senin etrafından dağılır giderlerdi. O halde, bundan böyle de onlara karşı hep hoşgörülü, affedici ol. Bağışlanmaları için Allah'tan af dile.”²¹⁸; “Size içinizden öyle bir rasul geldi ki sizin [dünya ve ahirette] sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O sizin üzerinize titreyip durur; müminlere karşı şefkat ve merhametle doludur.”²¹⁹ Müminlere rol-model olan Hz. Peygamber'in (a.s.) sevgi ve merhametle muamelesi, onun güzide sahabesi tarafından da örnek alınmış ve Kur'ân'da “...birbirlerine karşı çok şefkatli ve merhametlidirler.”²²⁰ övgüsüyle vasıflandırılmışlardır. Sahabe arasındaki bu muâmel, aynı zamanda bütün müminlere gözetmeleri gereken bir model olarak takdim edilmiş olmaktadır. Nitekim Kur'ân'da Müslümanlar her daim birlik ve beraberlik içinde olmaları, ayrılmamaları emredilmiş, kardeşçe yaşamaları istenilmiştir. “Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sınımsız sarılın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de o, gönüllerinizi birleştirmişti ve onun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz.”²²¹

Hz. Peygamber (a.s.) de, Kur'ân'da ifadesini bulan sevgi ve merhameti şu

²¹⁵ Süleyman Ateş, “Hak ve Merhamet”, *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999, Cilt: 2, Sayı: 13-14-15, 75.

²¹⁶ Enam 6/12.

²¹⁷ Yusuf 12/64.

²¹⁸ Âl-i İmrân 3/159.

²¹⁹ Tevbe 9/128.

²²⁰ Fetih 48/29.

²²¹ Âl-i İmrân, 3/103.

sözleriyle detaylandırmaktadır: “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi: Aranızda selamı yayınız.”²²²; “İnsanlara merhamet etmeyene, Allah da merhamet etmez.”²²³ Hz. Peygamber, Müslümanların birbirleri arasında daima sevgi, merhamet, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmalarını tavsiye etmiş,²²⁴ çocuklarını hiç öpmediğini söyleyen bir bedevînin sözüne hüzünlenip yüreğinin merhamet duygusundan yoksun kaldığını belirtmiştir.²²⁵ O, sevgi ve merhamette Müslümanları şu muhteşem tarifıyla tanımlamıştır: “Müminler birbirlerine merhamette, sevgide, lütuf ve güzel muamele hususlarında sanki bir vücut gibidir. Nasıl ki vücudun bir organı hastalanınca, vücudun diğer organları birbirini hasta organın sancısına uykusuzluk ve ağrıya ortak olmaya çağırırsa, müminler de tıpkı bunun gibidir.”²²⁶

Kur’ân ve onun pratiğe aktarılmış uygulaması olan sünnetten beslenen Fütüvvet ve Ahîlik, işte bu Kur’ânî düsturları fütüvvetnâmelerde temel bir ahlâkî umde olarak işlemiş ve teşkilatlarına mensup olan her aşamadaki üyelerinden bu prensiplerin hassasiyetle gözetilmesi ve uygulanmasını istemiştir. Bu cümleden olarak Sülemî, Fütüvvetin esaslarını kaleme aldığı fütüvvetnâmesinde şu ifadelerle yer vermiştir: Fütüvvet gereklerinden birisi de büyüklere hürmet, denklere muvâfakât ve ülfet, küçüklere şefkat ve merhamet, ana-babaya tevâzû ve itâat, çocuklara merhamet ve güzel terbiye ile muamele etmektir.²²⁷ Kimseye kin ve düşmanlık beslememek, büyüklere ihtiram, küçüklere sevgi, şefkat, merhamet göstermek Ahîlerin uyması gereken ahlâkî hususlardandır.²²⁸

Yine dostlar arasındaki sevgiyi devam ettirmek,²²⁹ merhamet ve iyilikle muamelede bulunmak Fütüvvet ahlâkındandır.²³⁰ Sehl b. Abdullah demiştir ki: “Şu beş kişinin yüreği cevher misalidir: Zenginlik gösteren fakir, tokluk gösteren aç, sevinç gösteren kederli, gündüz sâim, gece kâim olduğu halde zaaf göstermeyen kişi ve kendisine düşmanlık gösterene sevgi ve merhamet besleme erdemini gösterebilen

²²² Müslim, İmân, 93.

²²³ Buhari, Tevhid, 2; Edeb, 18; Müslim, Fezâil, 65.

²²⁴ Buhari, İman, 7, Mezâlim, 3, Edeb, 57; Müslim, Zikir, 38, Birr, 32, 58; Tirmizi, Birr, 18.

²²⁵ Buhari, Edeb, 18; Müslim, Fezâil, 164.

²²⁶ Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

²²⁷ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 60.

²²⁸ Ekinci, *Ahîlik*, 48.

²²⁹ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 65.

²³⁰ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 94; Ekinci, *Ahîlik*, 18.

insan.”²³¹

Sevgi ve merhamet karşılıksız olmalıdır. Sebepsiz yere dostlarından usanan kimsenin sevgisi, bil ki çıkar içindir.²³² Fütüvvet gereklerinden birisi de sevgiyi misli ile karşılamaktır. Çünkü sevginin karşılığı sadece sevgidir. Kim senin hakkında temiz sevgi ile beraber güzel düşünce de taşırsa, sen de ona temiz sevgi ve itaat ile karşılık ver.²³³ Zira Fütüvvet gereklerinden birisi de herhâlde ihvana karşı şefkattir. Fetâ ve ahî, kardeşinin yüzüne sinek konup rahatsız etse, ondan müteessir olur. Kardeşinin sevinciyle sevinir, üzüntüsüyle üzülür. Kardeşini gözü gibi sakınır.²³⁴

Fetâ ve ahî toprak gibidir. Üzerinde iyi kötü herkesi ve herşeyi taşır. Bulut gibidir, herkesi gölgelendirir. Yağmur gibidir, herkese rahmet olur yağar. Üzerine atılan her türlü pisliği içinde eriten, temizleyen ve içinden güzel şeyler bitirerek o pislikleri güzelliklere dönüştüren verimli bir toprak gibidir o.²³⁵ Ahîlik, doğruluk ve dürüstlük üzerinde biten bir ağaç gibidir. Kökü Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, yaprakları edep ve hayâ, meyveleri muttakilerle sohbet, bütün bu güzel huyların beslendiği suyu ise rahmettir.²³⁶

Söz, kalfalıktan ustalığa geçiş merasiminde adaya söylenen ve asırlar öncesinden bize ulaşan Kur'ân'dan süzölmüş şu öğütlerle nihayete erdirelim:

“...Ey oğul! Gerektir kim güzel ahlâktan, akl-ı selimden dışarı adım atmayasın. Nefsine ve şeytana uymayasın. Haramdan, mekruhtan perhiz edesin. Sünnetleri kocaltmayasın.
Elinle komadığını götürmeyesin.
Kimsenin sanatına tamâh etmeyesin.
Kimsenin ehline iyâline kem gözle bakmayasın.
Kimseye kibir, düşmanlık beslemeyesin,
Cimrilik yapmayasın, hased etmeyesin.
Her kimin aybını görürsen örtesin.
Dünyaya aşırı muhabbet göstermeyesin.
Senden büyüğe varıp ona ikram edesin, hürmet ve hizmette bulunasın.
Bir elinin kazancını ihtiyaçların için, diğer elinin kazancını ahiretin için fukaraya sarfedesin.
Hayır işlerde elinden geleni yapmakta kusur etmeyesin....”
Oğul! Hak al, hak ver.
Kimseye dediğinden eksik verme ki yüce Allah kazancına ve ömrüne bereket vere...

²³¹ Sülemini, *Tasavvufu Fütüvvet*, 65.

²³² Sülemini, *Tasavvufu Fütüvvet*, 69.

²³³ Sülemini, *Tasavvufu Fütüvvet*, 71.

²³⁴ Sülemini, *Tasavvufu Fütüvvet*, 71-72.

²³⁵ Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, 59-60.

²³⁶ Ekinci, *Ahîlik*, 82.

Her ne zaman teraziye eline alınca, ahiret terazisini hatırlayasın.
İyi bil ki helâlin hesabı, şüphelinin itâbı, harâmın azâbı vardır.
Haydi oğul! Ona göre dirlik işin gereksin.”

“Bak oğul! Alimlerin dediklerini, kahyaların öğütlerini, ustan olarak benim sözlerimi tutmaz isen,
Ana, baba, hoca, usta hakkına saygı göstermezsen,
Allah’ın buyruklarını dinlemezsen, şu parmaklarım yarın ahirette boyunda olsun!”²³⁷

SONUÇ

Netice olarak Fütüvvet ve Ahîlik, gerek inanç ve gerekse amel boyutunda, varlık ve misyonlarının temel dinamiklerini Kur’ân’ın ışığı ve Hz. Peygamber’in (a.s.) Kur’ân’ı pratize ettiği sünneti ile tezeyyün ettirmiş, hayatın her alanını bu iki pınardan beslenerek biçimlendirmiştir. “Her hâle bir Fütüvvet gerektir, Fütüvvetsiz bir an yoktur.” düsturundan hareketle Kur’ân’ın ideal ahlâki prensipleri ve toplumca maruf görülen örfünü sentezlemiş, sonuçta teşkilata mensup bütün üyelerini bu Kur’ânî ilkeleri gözetmeye ve yaşamaya davet etmiştir.

Anadolu’nun Türkler tarafından yurt edinilmesi akabinde gerek Müslümanların İslâm’ı daha sahih bir şekilde anlamasına ve gerekse Gayr-i Müslimlerin İslâm’ı tanıma ve Müslüman olmalarında fevkalâde katkıları olan Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatları, Hz. Peygamber (a.s.) döneminden sonra kardeşliği en yaygın ve ileri seviyede uygulamış, Anadolu’nun mutekavvim bir toplum olarak tarih sahnesinde yer almasını sağlamışlardır. Sofrasında dost-düşman ayrımı yapmaktan hayâ eden ahîler, Anadolu’da birlikte yaşadıkları Gayr-i Müslimlere ne komşuluklarında, ne de dinlerinde asla baskı yapmamış, bir hayat tarzı olarak benimsedikleri Peygamberî ahlâklarıyla herkesin takdirine mazhar olmuşlardır. Onların adâlet, iffet, kardeşlik ve merhamet üzerine kurulu anlayışları, yaşadıkları her yerde güven duygusunu tesis etmiş ve İslâm’ın buldukları coğrafyalarda hızla yayılmasına vesile olmuştur.

Netice itibariyle Anadolu’nun İslâmlaşmasında hizmetleri olan Fütüvvet ve Ahîlik teşkilatlarının, birlikte yaşadıkları insanları kılıç zoruyla Müslüman olmaya zorladıklarını, İslâm’ı zor ve baskı kullanarak yaydıklarını, gerek fütüvvetnâmelerin içerikleri ve gerekse bu tüzüklerin söz konusu teşkilatlarca îfâ edilen pratikleri açısından iddia etmek mümkün görünmemektedir.

²³⁷ Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, 54-55.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs*, Mektebetu'l-'İlmi'l-Hadîs, trs.
- Akpınar, Ali, "Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, 12-13 Ekim 2004, Kırşehir 2005.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Onbirinci Baskı, Ankara 2007.
- Algül, Hüseyin, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Adaleti", *Diyânet İlmî Dergi*, 1995, Cilt: 31, Sayı: 3.
- Aslan, Eljif Hajrula, "Türkler'de İş Ahlakı ve Geçmişten Günümüze Ahilik", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- Ateş, Süleyman, "Hak ve Merhamet", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 13-14-15, ss. 73-80.
- Aydın, Mahmut, *Meslek Etiği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (UZEM).
- Bayram, Mikail, "Bir Eğitim ve Öğretim Ocağı Olarak Ahî Teşkilâtı", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Begavî, Ebû Muhammed Huseyin Mes'ûd, *Tefsîru'l-Begavî Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Tayyibe, Riyâd 1989.
- Bezvâvî, Nasiruddin Ebî Saîd Abdillâh b. Omer b. Muhammed Şîrâzî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Derseâdet, İstanbul trs.
- Buladı, Kerim, "Kur'ân ve Adâlet", *Diyânet İlmî Dergi*, Cilt: 38, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2002, Ankara 2002.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, es-Sihâh, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-'İlm, Dördüncü Baskı, Beyrût 1984.
- Curcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Mektebetu'l-Benân, Beyrût 1985.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- Çağrırcı, Mustafa, "Adâlet", *DİA*, 1988, I, ss. 341-343.
- "İffet", *DİA*, 2000, XXI, ss. 506-507.
- "İsâr", *DİA*, 2000, XXII, ss. 490-491.
- "Merhamet", *DİA*, 2004, XXIX, ss. 184-185.
- Çakmak, Muharrem, "Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi", *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl 7, Sayı 13, Ocak-Haziran 2014/1, 143-158.
- Demirtaş, Funda, "Fütüvvet Kavramının/Kurumunun Askerî ve Siyasî Mahiyeti", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri 2011, ss. 403-423.

- Ebû Abdullah, Muhammed b. Ebu'l-Mekârim İbn Mi'mâr el-Bağdâdî, Kitâbu'l-Fütüvve, thk. Mustafa Cevâd ve diğeri, Matba'atu Şefik, Bağdât 1958.
- Ekinci, Yusuf, *Ahilik*, Türkmetal Yayınları, Onikinci Baskı, Ankara 2011.
- Erginli, Zafer, "Bir Değerler Manzumesi Olarak Fütüvvet", İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu, 12-21 Haziran 2014, Erzurum 2015.
- Ferâhidî, Abdurrahmân el-Halil b. Ahmed, Kitâbu'l-'Ayn, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmîrrâî, yy., trs.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, Kamûsu'l-Muhîd, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekerîyyâ Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2008.
- Gelici, Musa, "Portestan İş Ahlakı ile Ahilik İş Ahlakının Karşılaştırılması", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, İstanbul 2007.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, İTO Akademik Yayınlar, İstanbul 2011.
- Günay, Ünver, "Dinî Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10, Kayseri 1998, ss. 69-78.
- Gündoğar, Hamdi, "İslam Kardeşlik ve Barış", II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, 19-21 Mayıs 2016, Hollywood Hotel-Sarajevo, ss. 33-42.
- Gür, Süleyman, "Kur'an'a Göre Müslüman Gençte Bulunması Gereken İki Önemli Ahlâkî Değer: İffet ve Haya", Uluslararası Genlik ve Ahâk Sempozyumu, 6-7-8 Ekim, Sinop 2016.
- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlkîn*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût trs.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Gazvîni, *Sunenu İbn Mâce*, Mektebetu'l-Meârif, Riyâd trs.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire trs.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, yy 1317.
- İvgin, Hayrettin, "Ahîlerde Ahlâkî Değerler ve Bunların Ticarete Uygulanması", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Kantarıcı, Zeyneb, "İş Etiği ve Ahilik", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.
- Kaşgarlı, Mahmûd, *Divân-ı Lügati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları. (trs).
- Kaya, Abdullah, "Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 29, 2014, ss. 547-561.
- Kazıcı, Ziya, "Ahilik", *DİA*, 1988, I, 540-542.
- Kolbaşı, Tuna, "Yaren Odaları", *Ahilik Ansiklopedisi*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014.

- Komasyon, *50 Soruda Ahilik*, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu Yayınları (TESK), trs.
- Köse, Saffet, “Nefse Karşı Onurlu Duruş: İffet”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Haziran 2013, Sayı19, ss.4-9.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyini limâ Tadammanahû mine's-Sunneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Adilmuhsin Turkî, Muesseseti'r-Risâle, Beyrût 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, thk. Mahmûd b. Eş-Şerîf, Dâru'ş-Ş'ab, Kâhire 1989.
- Malkoç, Engin, “Ahilik Sistemi Örgütlenme Yapısının Günümüz Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu ile Karşılaştırılması”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanması Yüksek Lisan Tezi, Karabük 2016.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b Muhammed b Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrût 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b Muhammed b Habîb, *en-Nuked ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût trs.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîbu'l-Basrî, *Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût 1987.
- Mukâtil, b Süleyman (2002). Tefsiru Mukâtil, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte, Beyrût: Müessesetu't-Târihu'l-Arabî.
- Muslim, Ebu'l-Huseyin Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhi Muslim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1991.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî, (Medâriku't-Tenzîl)*, Dâru Kahramân, İstanbul 1984.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Fütüvvet” mad., *DİA*, 1996, XIII, 261-263.
- Okumuş, Ejder, “Kardeşlik Kavramının Sosyolojik Boyutları”, Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu, 21-22 Nisan 2012, DİB Yayınları, Ankara 2013, ss. 31-60.
- Özerkmen, Necmettin, “Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları Sosyolojik Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2004, Cilt: 44, Sayı: 2, ss. 57-78.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Râgıb, el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınevi, İstanbul 1986.
- Râgıb, el-İsfehânî, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, thk. Ebu'l-Yezîd el-'Acemî, Dâru's-Selâm, Kâhire 2007.
- Sancaklı, Saffet, “Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, ss. 1-28.
- Sancaklı, Saffet, “Hz. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Toplumuna Verdiği Mesajlar”, *Hz. Peygamber Kardeşlik*

- Ahlâkı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu*, 21-22 Nisan 2012, 2013, ss. 407-430.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- Solak, Fatih, *Ahilik Kuruluşu İlkeleri ve Fonksiyonları*, İTO, İstanbul 2009.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân İbn Hüseyin, *Tasavvufta Fütüvvet*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.
- Şahin, Ramazan, “İslâm’ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları”, Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tedkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 1, Cilt: 1, Sayı: 1, 2005.
- Şaşin, Haşim, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli’l-Kur’ân*, Dâru Hicr, Kâhire 2001.
- Teaschner, Rranz, “İslâm’da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihî Ana Çizgileri”, Çev. Semahat Yüksel, *Bellekten*, XXXVI, Sayı 142, Nisan 1972.
- Temel, Hilal, “Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimdeki Rolü”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- Uludağ, Süleyman, “Fütüvvet”, *DİA*, 1996, XIII, 259-261.
- Vâhidî, Ebu’l-Hasan ‘Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Safvân ‘Adnân Dâvûdî, Dâru’l-Kalem, Dımaşk 1995
- Zemahşerî, Ebul Kâsım Mahmûd b Omer, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavâmidu’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Akâvil fî Vucûhi’t-Tenzîl*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd ve ‘Ali Muhammed Muavvız, Mektebetu’l-Ubeykân, Riyâd 1998.